

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра історії України**

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**"КРИЗИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ 1933-1939 ТА
2008-2022РР.: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ"**

Спеціальність: 032 Історія та археологія

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

Тарнопольського Дмитра Олексійовича,
студент II курсу групи ІСТм-1-24д

Науковий керівник:

Андреев Віталій Миколайович,
професор кафедри історії України,
доктор історичних наук, професор

Роботу захищено «___» _____ 20__ р.

Оцінка _____

Київ 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	6
сторіографія проблеми.....	6
жерельна база.....	8
Висновки до першого розділу.....	13
РОЗДІЛ 2. КРИЗА 1935-1939 РР.: ПОЛІТИКА УМИРОТВОРЕННЯ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ	15
Причини та передумови кризи 1935-1939 рр.....	15
Агресія нацистської Німеччини та політика європейських держав.....	22
Адольф Гітлер: політичний портрет на тлі епохи.....	31
Висновки до другого розділу.....	35
РОЗДІЛ 3. КРИЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ХХІ СТ.: РОСІЯ ЯК ЗАГРОЗА СУЧАСНОМУ СВІТОВОМУ ПОРЯДКУ	38
ричини та передумови кризи 2008-2022 рр.....	38
риза та реакція на неї світу.....	44
ладімір Путін у контексті сучасної світової політики.....	59
Висновки до третього розділу.....	63
РОЗДІЛ 4. НАЦИСТСЬКА НІМЕЧЧИНА ТА СУЧАСНА РОСІЯ: ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА	67
нутрішня політика: гітлерівська Німеччина та путінська Росія.....	67
ацистська Німеччина та Російська федерація на міжнародній арені..	70
іжнародні політичні інститути в умовах викликів 1930-х та 2000- х рр.....	75
Висновки до четвертого розділу.....	81
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	86
ДОДАТКИ	100

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження криз європейської безпеки періодів 1933-1939 рр. та 2008-2022 рр. має критичне значення для розуміння фундаментальних закономірностей трансформації міжнародної системи. Порівняльний аналіз цих двох епох дозволяє виявити не лише механізми ескалації конфліктів, а й ефективність засобів колективної безпеки в умовах ревізіоністських викликів. Хоча досліджувані періоди суттєво відрізняються технологічним, політичним і правовим контекстом, їх співставлення унаочнює сталі фактори нестабільності, такі як ревізіоністські амбіції великих держав та слабкість інституційних інструментів стримування.

У 1930-х роках світ спостерігав за руйнацією Версальсько-Вашингтонської системи, зумовленою агресією нацистської Німеччини та політикою «умиротворення» з боку провідних демократій. У XXI столітті подібні деструктивні процеси ініційовані російською федерацією, яка перетворилася на головну загрозу сучасному світовому порядку. Сучасна криза посилюється новими викликами: гібридними загрозами, кіберзлочинністю та енергетичною залежністю, що потребують адаптованих стратегій реагування. Дослідження має прикладне значення для формування актуальних політик безпеки та прогнозування потенційних кризових сценаріїв у Європі.

Об'єкт дослідження – процеси формування та реалізації політики безпеки в європейському регіоні в періоди 1933-1939 та 2008-2022 років.

Предмет дослідження – механізми виникнення, ескалації та регулювання криз європейської безпеки; роль державних і недержавних акторів; інституційні реакції та інструменти стримування в обох досліджуваних періодах.

Мета дослідження – здійснити комплексний порівняльний аналіз причин, динаміки та наслідків криз європейської безпеки у 1933-1939 та 2008-

2022 роках для виявлення спільних закономірностей і відмінностей, а також формулювання практичних рекомендацій для сучасної безпекової політики.

Для досягнення мети визначено наступні **завдання**:

1. Проаналізувати політичні, економічні та військові передумови криз 1933-1939 та 2008-2022 рр., зокрема вплив Великої депресії 1930-х, фінансової кризи 2008 року та пандемії COVID-19 в 2020 році на стабільність режимів.

2. Визначити ключових акторів і їхні стратегії, приділивши особливу увагу політичним портретам Адольфа Гітлера та Владіміра Путіна у контексті їхнього впливу на руйнування міжнародного правопорядку.

3. Порівняти інституційні механізми колективної безпеки (Ліга Націй, ООН, НАТО, ЄС) та оцінити причини їхньої низької ефективності перед обличчям агресії.

4. Оцінити роль технологій, інформаційних операцій та «зброярської» взаємозалежності у загостренні та поширенні криз.

5. Визначити спільні характеристики та суттєві розбіжності у процесах розгортання криз, аналізуючи логіку дій держав-агресорів та реакцію міжнародної спільноти.

6. Розробити практичні рекомендації для вдосконалення сучасної європейської політики безпеки та механізмів стримування.

Хронологічні рамки відповідно до логіки дослідження охоплюють два ключові періоди:

1933-1939 рр. – передвоєнний етап у Європі, що розпочався з приходом нацистів до влади в Німеччині та завершився початком Другої світової війни.

2008-2022 рр. – період, що охоплює наслідки глобальної фінансової кризи, російську агресію проти Грузії (2008) та України (з 2014), анексію Криму, поширення російського впливу на пострадянські країни та вихід РФ на міжнародну політичну арену.

Територіальні межі дослідження охоплюють європейський континент у широкому розумінні: Західну, Центральну та Східну Європу, а також

суміжні регіони (Середземномор'я, Західну Азію, росію), чий вплив був детермінуючим для європейської безпеки у зазначені часові відрізки.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів, центральним серед яких є компаративний (порівняльний) аналіз. Також використано історико-генетичний метод для простеження еволюції ревізіоністських ідей та метод персоналістики для аналізу ролі лідерів у кризових процесах.

Наукова новизна полягає у проведенні комплексного порівняльного аналізу передодні масштабних воєнних конфліктів XX та XXI століть, що дозволило інтегрувати історичний досвід 1930-х років у контекст сучасних теоретичних концептів європейської безпеки. Дослідження пропонує оновлений погляд на еволюцію міжнародних інституцій крізь призму трансформації глобальних політичних наративів, а також містить обґрунтовані пропозиції щодо адаптації механізмів колективного стримування до умов сучасного багатовимірного протистояння на основі глибокого аналізу історичних прецедентів.

Практичне значення. Результати роботи можуть бути використані під час розробки стратегічних документів і сценаріїв реагування на кризи, удосконалення механізмів кризового управління, а також підготовки навчальних програм для студентів спеціальностей «Міжнародні відносини», «Історія» та «Безпекові студії».

Структура роботи обумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, літератури та додатків. У першому розділі розглядається історіографія та джерельна база; другий розділ присвячений кризі 1935-1939 рр. та політиці умиротворення; третій розділ аналізує загрози з боку сучасної росії у 2008-2022 рр.; четвертий розділ містить безпосередньо компаративний аналіз внутрішньої та зовнішньої політики нацистської Німеччини та рф.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

сторіографія проблеми

Аналіз стану наукової розробки проблеми європейських безпекових криз XX та XXI століть свідчить про значну зацікавленість дослідників до окремих аспектів функціонування міжнародних систем безпеки, проте цілісний компаративний аналіз періодів 1933-1939 років та 2008-2022 років усе ще перебуває на етапі свого становлення. Теоретичний фундамент дослідження закономірностей трансформації світового ладу та деградації міжнародного права закладено у працях класиків західної історіографії та політичної науки.

Зокрема, фундаментальне значення мають глибокі дослідження Зари Стайнер та Алана Шарпа, які детально аналізують процеси становлення та подальшого краху Версальсько-Вашингтонської системи. У своїх працях вони фокусують увагу на хронічній інституційній слабкості Ліги Націй, неспроможності її провідних членів виробити єдину стратегію колективного стримування та висвітлюють марні намагання європейських демократій знайти баланс між національним егоїзмом та міжнародною солідарністю.

У сучасному контексті ці теоретичні міркування знаходять своє продовження та переосмислення в науковому доробку таких авторитетних вітчизняних і зарубіжних науковців, як Тарас Кузьо та Сергій Плохій. Вони розглядають деструктивну ревізійністську стратегію російської федерації не як локальне чи випадкове явище, а як послідовний і закономірний виклик ліберальному міжнародному ладу, що у багатьох аспектах копіює поведінку тоталітарних держав минулого століття.

Для глибшого аналізу першого хронологічного зрізу, що охоплює передвоєнні роки XX століття, дослідники спираються на багату європейську та американську історіографічну традицію, присвячену виникненню Третього Рейху та феномену умиротворення агресора. Особливе місце тут посідає фундаментальна монографія Адама Туза «Ціна руйнування», у якій детально досліджено економічні закономірності милітаризації нацистської Німеччини та

показано, як фінансово-промисловий комплекс був підпорядкований ідеології загарбницької війни.

Політичні та психологічні виміри руйнації європейського миру крізь призму біографічного методу глибоко розкрито у працях Фолькера Ульріха, де детально проаналізовано процес формування одноосібної диктатури Адольфа Гітлера, механізми усунення внутрішньої опозиції та поступовий перехід до відкритого силового диктату на міжнародній арені. У свою чергу, британський історик Моріс Коулінг у своїх працях зосереджується на дипломатичній боротьбі всередині політичного істеблішменту Великої Британії, аналізуючи інтелектуальні витоки та політичні мотиви політики «умиротворення», що дозволяє краще зрозуміти логіку прийняття рішень європейськими урядами в умовах постійного зростання нацистської загрози.

Сучасний етап дестабілізації європейського безпекового простору, що розпочався з агресії проти Грузії у 2008 році та переріс у повномасштабну війну проти України у 2022 році, досліджується у контексті еволюції російського імперіалізму та становлення персоналістського авторитарного режиму. Визначний внесок у теоретичне осмислення цих процесів зробив американський історик Тімоті Снайдер, який у праці «Шлях до несвободи» сформулював концепцію протистояння «політики неминучості» та «політики вічності». Снайдер доводить, що заміна раціонального бачення майбутнього ірраціональним культом минулих перемог та «вічної жертви» стала ідеологічною основою для виправдання російської агресії.

Гібридний характер сучасної кризи, де класичні воєнні методи поєднуються з кібератаками, енергетичним шантажем та масованими інформаційними операціями, детально досліджено у наукових розвідках Майкла Карпентера та Крістофера Гармона. Автори акцентують увагу на тому, що російська федерація навчилася майстерно використовувати правові лакуни західних демократій та слабкість міжнародних інститутів для реалізації власних геополітичних цілей.

Регіональні виміри та безпосередній вплив російської експансії на пострадянському просторі стали предметом глибокого аналізу у спільних та індивідуальних працях Т. Марковці та С. Трояна, які простежують чітку лінію наступності від заморожених конфліктів 1990-х років до повномасштабних вторгнень ХХІ століття.

Окрему групу досліджень становлять праці, присвячені порівняльному аналізу внутрішньої структури авторитарних держав та їхньої зовнішньополітичної поведінки. Праці відомої журналістки та історикині Енн Епплбаум проливають світло на репресивну природу радянського та сучасного російського режимів, показуючи, як знищення громадянського суспільства всередині країни є необхідною передумовою для початку зовнішньої експансії.

У цьому ж ключі працює американський аналітик Девід Саттер, дослідження якого фокусуються на криміналізації державних інститутів у Росії та використанні провокацій для консолідації влади навколо фігури сильного лідера, що створює очевидні історичні паралелі з провокаціями Третього Рейху напередодні Другої світової війни.

У підсумку, вивчення літератури підтверджує, що сучасна наука володіє потужним інструментарієм для аналізу безпекових криз, проте існує потреба у тіснішому поєднанні економічних, ідеологічних та політичних факторів у межах єдиного компаративного дослідження. Опрацьований масив джерел і літератури створює надійну базу для перевірки гіпотези про циклічність ревізійоністських викликів та дозволяє сформулювати практичні рекомендації, що базуються на критичному осмисленні помилок минулого та аналізі новітніх гібридних загроз.

2.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження становить комплекс різнопланових матеріалів, що дозволяють реконструювати механізми руйнації європейської безпеки у двох часових зрізах. Фундамент роботи закладають міжнародно-

правові акти та договори, що визначали архітектуру світового порядку в обох періодах. Для аналізу передвоєнної кризи 1930-х років першочергове значення мають Версальський мирний договір 1919 року та Локарнські угоди 1925 року, що формально мали гарантувати стабільність, проте були послідовно порушені ревізійні силами. Особливе місце в цій групі посідає Мюнхенська угода 1938 року, яка в даній роботі розглядається як інструментальний доказ провалу політики «умиротворення».

Важливим документальним свідченням епохи є Таємний додатковий протокол до Договору про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом (пакт Молотова-Ріббентропа), опрацьований через спеціалізовані цифрові платформи, що публікують автентичні копії цих документів. У контексті сучасної кризи ключова роль відведена Будапештському меморандуму 1994 року та Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ 1997 року, аналіз яких підтверджує системне нехтування міжнародними зобов'язаннями з боку Росії. Юридичне закріплення міжнародної реакції на ці порушення репрезентоване Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 «Територіальна цілісність України» від 2014 року.

Окреме значення для розуміння генези сучасної кризи та передумов її ескалації мають статистичні дані, зокрема результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. Показники волевиявлення у Криму, Севастополі та східних регіонах України є критично важливими джерелами, які наочно демонструють легітимність української державності в цих областях. Водночас аналіз цих цифр дає змогу зафіксувати, що саме в цих регіонах відсоток підтримки незалежності був порівняно нижчим, ніж у середньому по країні.

Цей статистичний нюанс згодом став об'єктом маніпуляцій з боку російського керівництва, яке використало його для розбудови міфів про «неоднорідність» України та виправдання агресії, апелюючи до нібито існуючих внутрішніх суперечностей, які були штучно роздуті для підготовки ґрунту під майбутню окупацію.

Питання політичної мотивації агресора у роботі опрацьовано через призму аналітичних матеріалів таких ресурсів, як «Радіо Свобода». Зокрема, ключова для розуміння російського ревізіонізму промова на Мюнхенській конференції з питань безпеки 2007 року досліджувалася не через офіційні пропагандистські ресурси країни-агресора, а через її детальну деконструкцію та цитування в авторитетних західних аналітичних центрах і медіа. Такий підхід дозволив зберегти наукову дистанцію та критично оцінити маніпулятивні тези, закладені в основу зовнішньої політики рф.

Хронологічна точність та деталізація перебігу воєнних дій були забезпечені завдяки матеріалам періодичних видань та оперативної хроніки. Зокрема, розслідування та спецпроекти BBC та «Суспільне» надали можливість крок за кроком реконструювати події російської агресії проти Грузії 2008 року та трагічні епізоди війни в Україні, такі як Іловайська операція. Ці ресурси виступають як джерела фактологічної інформації, що фіксували події в режимі реального часу.

Завершальну ланку джерельної бази складають документи особистого походження та довідкові видання. Для розуміння внутрішньої логіки диктаторських режимів 1930-х років було використано щоденникові записи Галеаццо Чіано. Важливим сучасним інструментом став Віртуальний музей російської агресії, який виступає як комплексне довідкове джерело, що акумулює оцифровані докази, звіти та свідчення про окупацію українських територій. Фактичне підґрунтя щодо соціально-економічних наслідків Великої депресії та становлення нацизму було доповнено матеріалами Енциклопедії Голокосту (Museum's Holocaust Encyclopedia).

Таким чином, сформований джерельний комплекс не лише забезпечує високу фактологічну репрезентативність роботи, а й дозволяє простежити еволюцію методів агресії та інструментів маніпуляції історичними даними, що є критично важливим для верифікації гіпотези про структурну подібність безпекових криз ХХ та ХХІ століть.

Методологічна основа дослідження базується на поєднанні загальнонаукових принципів, спеціально-історичних методів та теоретичного інструментарію політологічного аналізу, що дозволило комплексно підійти до порівняння двох кризових епох. Ключовим принципом роботи став принцип історизму, який вимагав розгляду безпекових криз у їхньому безперервному розвитку та взаємозв'язку з конкретно-історичними обставинами часу. Завдяки принципу об'єктивності було забезпечено неупереджений аналіз дій міжнародних акторів, відмову від анахронічних оцінок та орієнтацію на перевірені факти, що містяться у джерелах. Принцип системності дозволив трактувати європейську безпеку не як сукупність двосторонніх угод, а як цілісну архітектуру, де дестабілізація одного елемента (Чехословаччина у 1938-му чи Україна у 2014-му) неминуче призводить до руйнації всієї системи.

Центральне місце в інструментарії роботи посідає історико-порівняльний (компаративний) метод. Його застосування було спрямоване на виявлення типологічних подібних та відмінних рис у генезі та перебігу криз 1933-1939 та 2008-2022 років. Це дало змогу встановити, що попри зміну технологічного укладу, алгоритми дій ревізійністських держав та помилки міжнародних інституцій мають високий ступінь ідентичності.

Історико-генетичний метод дозволив простежити зародження причин дестабілізації, починаючи від незадоволення Версальським миром та завершуючи розпадом СРСР як «геополітичною катастрофою» у сприйнятті сучасного російського керівництва. Типологічний метод був використаний для класифікації видів агресії (від прямої військової окупації до гібридних методів), а метод історичної реконструкції допоміг відтворити логіку прийняття зовнішньополітичних рішень лідерами держав у моменти найвищого напруження.

Теоретичний аспект роботи ґрунтується на використанні термінологічного апарату, що поєднує історію та міжнародні відносини. Ключовим поняттям є «ревізійнізм» – стратегія держави, спрямована на докорінну зміну існуючого міжнародного порядку та перегляд розподілу сфер

впливу. У роботі також деталізовано поняття «політика умиротворення», що трактується як надання поступок агресору заради уникнення воєнного конфлікту, що в обох випадках призвело до зворотного результату.

Важливою складовою є термін «колективна безпека», який аналізується як спроба створення глобального механізму запобігання агресії через міжнародні організації (Ліга Націй, ООН). Для аналізу сучасного періоду інтегровано поняття «гібридна війна», яке описує поєднання регулярних збройних сил, диверсійних груп, інформаційної пропаганди та економічного тиску.

Одним із головних складників методологічної структури є гіпотеза дослідження, яка вже закладена в основу роботи та знаходить своє підтвердження через аналіз матеріалу. Гіпотеза полягає у тому, що попри суттєві відмінності у геополітичному контексті та технічних засобах ведення війни, структурні закономірності виникнення безпекових криз у Європі у 1933-1939 та 2008-2022 роках мають спільну природу. Вона базується на твердженні, що неспроможність провідних держав світу вчасно зупинити агресора на етапі перших територіальних порушень через ілюзорне прагнення «зберегти мир будь-якою ціною» неминуче призводить до системного колапсу світового порядку та розв'язання масштабної війни.

Реалізація зазначеного методологічного комплексу дозволила не просто реконструювати хронологію подій, а й виявити глибоку тяглість ревізіоністських стратегій, що залишається критично важливим для розуміння природи сучасних безпекових викликів. Застосування компаративного аналізу та принципу системності дало змогу підтвердити гіпотезу дослідження, довівши, що ігнорування малих конфліктів та політика поступок агресору в обох часових зрізах стали каталізаторами системного колапсу європейського правопорядку. Синтез історичного аналізу з політологічним інструментарієм забезпечив багатогранне висвітлення теми, дозволивши трансформувати вивчений історичний досвід у конкретні практичні рекомендації.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи результати аналізу історіографії, джерельної бази та методологічного апарату дослідження, можна сформулювати наступні узагальнюючі висновки:

Стан наукової розробки проблеми свідчить про наявність значного масиву літератури, присвяченої окремим аспектам криз 1933-1939 та 2008-2022 років. Проте виявлено брак комплексних компаративних досліджень, які б пов'язували ці періоди єдиною методологічною логікою. Опрацьована історіографія – від класичних праць щодо нацистської економіки А. Туза до концептуальних досліджень сучасної російської експансії Т. Снайдера створює надійний теоретичний фундамент для аналізу ревізійоністських стратегій та провалів політики «умиротворення».

Сформована джерельна база характеризується репрезентативністю та різноплановістю. Вона поєднує фундаментальні міжнародно-правові акти (від Версальського договору до Резолюцій ООН), еталонні його-документи (щоденники Г. Чіано) та новітні цифрові ресурси, зокрема Віртуальний музей російської агресії. Особливе значення мають статистичні дані Всеукраїнського референдуму 1991 року, аналіз яких дозволяє спростувати пропагандистські міфи та зрозуміти, як нижчі показники підтримки незалежності в окремих регіонах були використані агресором для підготовки ґрунту під окупацію. Залучення оперативної хроніки від ВВС та «Суспільного» дозволило деталізувати перебіг сучасних воєнних конфліктів у Грузії та Україні.

Методологічна основа роботи базується на принципах історизму та об'єктивності, із пріоритетним використанням порівняльно-історичного методу. Це дозволило чітко визначити теоретичні межі понять «ревізійонізм», «колективна безпека» та «гібридна війна». Поєднання історичного аналізу з політологічним інструментарієм забезпечило можливість не лише реконструювати події минулого, а й виявити тяглість деструктивних політичних практик.

Складена методологічна та джерельна база дозволяє повноцінно перевірити гіпотезу дослідження: структурні закономірності виникнення безпекових криз у Європі мають спільну природу, а несвоєчасна реакція світової спільноти на перші прояви територіальної експансії агресора неминуче веде до колапсу всієї міжнародної системи.

Таким чином, опрацьовані джерела, наукова література та методологія дослідження створюють необхідне наукове підґрунтя для подальшого змістовного аналізу та розробки практичних рекомендацій щодо зміцнення сучасної архітектури європейської безпеки.

РОЗДІЛ 2. КРИЗА 1935-1939 років: ПОЛІТИКА УМИРОТВОРЕННЯ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ

2.1. Причини та передумови кризи 1935-1939 років

Комплексний аналіз передумов глибокої кризи європейської безпеки другої половини 1930-х років дозволяє визначити її як системний наслідок переплетіння політичних, економічних, військових та ідеологічних чинників. Фундаментальною причиною дестабілізації стала внутрішня суперечливість Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Створена після Першої світової війни, ця архітектура безпеки виявилася нездатною забезпечити стійкий баланс сил, оскільки ґрунтувалася на принципах «миру переможців», що ігнорували довгострокові інтереси переможених держав.

Зокрема, умови Версальського договору, а саме: значні територіальні анексії, демілітаризація стратегічно важливої Рейнської зони та обтяжливі репараційні зобов'язання, заклали тривке підґрунтя для глибокого національного ресентименту в Німеччині. Втрата Ельзасу-Лотарингії, створення «Польського коридору» та встановлення міжнародного контролю над промисловими регіонами сприймалися німецьким суспільством як національне приниження, що отримало назву «диктат».

Версальський мирний договір 1919 року передбачав радикальну трансформацію німецької державності через жорсткі військові та економічні обмеження. Документ закріплював статтю 231 про «провину за розв'язання війни», що накладала на країну виключну моральну та фінансову відповідальність. Територіальні втрати, які склали близько 13% довоєнної площі держави, позбавили Берлін значної частини вугільних та металургійних ресурсів, що суттєво підірвало економічний потенціал країни. Військові статті договору, які обмежували чисельність армії до 100 тисяч осіб та забороняли мати сучасні види озброєнь (авіацію, танки, важку артилерію), фактично

перетворювали Німеччину на незахищений суб'єкт європейської політики, оточений мілітаризованими державами-переможницями¹.

З приходом до влади націонал-соціалістичної партії на чолі з Адольфом Гітлером у 1933 році політику реваншизму було інституціоналізовано та перетворено на державну стратегію. Завдяки швидкому економічному відновленню, стимульованому прихованою мілітаризацією промисловості та інфраструктурними проєктами, Берлін перейшов до відкритої ревізії міжнародних угод. Внутрішня ідеологія расової вищості була трансформована в агресивну зовнішньополітичну доктрину, спрямовану на розширення «життєвого простору» та остаточне знищення Версальського правопорядку.²

Важливим аспектом кризи стала деградація інституційних механізмів підтримання миру, уособленням яких була Ліга Націй. Створена як перша наднаціональна організація для забезпечення колективної безпеки, вона фактично виявилася позбавленою дієвого інструментарію для примусу агресорів до миру. Відсутність у Статуті організації чітких процедур застосування військових санкцій та неучасть у ній ключових геополітичних гравців (зокрема, ізоляціонізм США) зумовили її параліч перед обличчям авторитарних викликів.

Протягом 1930-х років світова спільнота спостерігала за стрімкою руйнацією міжнародного авторитету Ліги Націй, що стало наслідком не поодиноких інцидентів, а системної неспроможності Версальської архітектури безпеки адаптуватися до ревізійністських викликів. Важливо розуміти, що фігура Адольфа Гітлера не була єдиною першопричиною глобальної дестабілізації; скоріше, його політика стала найбільш радикальним проявом загального реваншистського тренду, що охопив держави, невдоволені повоєнним статусом-кво.

¹ Капелюшний В. Версальський мирний договір. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-33625> (дата звернення: 15.05.2026).

² Weinberg G. *The Foreign Policy of Hitler's Germany, 1933-1939*. Chicago : University of Chicago Press, 1970. 112–116 с.

Логічним продовженням та водночас каталізатором цього процесу став японський мілітаризм в Азії та італійський реваншизм у Середземномор'ї. Японська експансія в Китаї, що розпочалася з окупації Маньчжурії у 1931 році та переросла у повномасштабну війну в 1937 році, стала першим відкритим викликом Лізі Націй, який довів, що велика держава може безкарно ігнорувати міжнародне право. Аналогічно, неспроможність організації зупинити італійську агресію в Ефіопії (1935-1936), попри запровадження обмежених економічних санкцій, остаточно продемонструвала агресорам, що концепція «колективної відсічі» є лише декларативною. Беніто Муссоліні, апелюючи до ідеї «відновлення Римської імперії», фактично використовував ту саму логіку ревізіонізму, що й нацистська Німеччина, підриваючи принципи суверенітету заради територіального розширення.³

Ці події створили синергетичний ефект деструкції: успіх одного агресора заохочував іншого, створюючи ланцюгову реакцію розпаду правового порядку. У такому контексті подальші акти німецького ревізіонізму, зокрема ремілітаризація Рейнської області, аншлюс Австрії та анексія Судетської області Чехословаччини, були не випадковими успіхами Гітлера, а закономірним результатом ерозії правових норм, яку провідні демократії не змогли або не захотіли зупинити.

Економічні чинники відіграли детермінуючу роль у формуванні передумов кризи європейської безпеки другої половини 1930-х років, виступивши каталізатором деструктивних політичних процесів. Світова економічна криза (Велика депресія) не лише підірвала фінансову стабільність провідних демократій, а й спричинила глибоку радикалізацію суспільних настроїв, що підвищило привабливість тоталітарних та авторитарних моделей управління. Соціальні наслідки масового безробіття, стрімке падіння промислового виробництва та хронічна фінансова нестабільність створили

³ Steiner Z. *The Triumph of the Dark: European International History 1933–1939*. New York : Oxford University Press, 2011. 356–358 с.

сприятливий ґрунт для поширення радикальних ідеологій, які пропонували спрощені та рішучі шляхи подолання кризи через державний диктат.

У Німеччині націонал-соціалістичний режим екстенсивними методами вирішував наслідки економічного занепаду: програма масштабних державних замовлень у оборонному секторі стала ключовим важелем економічного відновлення. Масштабні інвестиції у військово-промисловий комплекс дозволили штучно ліквідувати безробіття та стабілізувати фінансову систему, одночасно створюючи потужну матеріально-технічну базу для ремілітаризації⁴. Це фактично означало системне та свідоме ігнорування обмежень, накладених Версальським договором, та перетворення німецької економіки на мобілізаційну модель, орієнтовану на майбутню експансію.⁵

Військові передумови кризи 1930-х років втілилися у послідовному демонтажі міжнародно-правових обмежень, що виявили критичну вразливість Версальської системи перед ревізіоністськими викликами. Ключовим інструментом підтримання статусу-кво на континенті тривалий час вважалися Локарнські угоди 1925 року. На відміну від Версальського договору, який сприймався Німеччиною як «диктована воля», Локарнський пакт був продуктом добровільного компромісу. Він гарантував недоторканність західних кордонів Німеччини з Францією та Бельгією, а Велика Британія та Італія виступали гарантами цієї стабільності. Важливою частиною цих домовленостей було підтвердження статусу Рейнської демілітаризованої зони, яка слугувала стратегічним буфером, що забезпечував Франції безпеку, а Німеччині – інтеграцію в «концерт великих держав» через вступ до Ліги Націй⁶.

⁴ The Great Depression. *Museum's Holocaust Encyclopedia*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-great-depression#:~:text=In%20Germany%2C%20depression%20hit%20in,systems%2C%20including%20fascism%20and%20communism.> (дата звернення: 05.04.2026).

⁵ Tooze A. *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy*. London : Penguin Books Ltd, 2006. 89–95 с.

⁶ Locarno Treaties (1925). *Oxford Public International Law*. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e729> (дата звернення: 27.04.2026).

Передісторія Рейнської області після Першої світової війни була позначена глибоким відчуттям національного приниження Німеччини. Версальський договір не лише повернув Ельзас-Лотарингію Франції, а й дозволив військам союзників окупувати частини правого та лівого берегів німецького Рейну приблизно на 5-15 років. Більше того, німецький лівобережний берег та правобережна смуга глибиною 30 миль (50 км) мали бути назавжди демілітаризовані. Рейнська область була ареною періодичних криз та суперечок протягом 1920-х років. «Рейнська республіка» була проголошена повсталими сепаратистами в жовтні 1923 року, але проіснувала менше двох тижнів. Германофобські французи чинили опір зусиллям США та Великої Британії щодо примирення Німеччини, і останні окупаційні війська союзників покинули Рейнську область лише 30 червня 1930 року⁷.

Громадянська війна в Іспанії (1936-1939) стала одночасно останньою великою війною міжвоєнного періоду та разом з цим першим вісником Другої світової війни. У своєму первинному вигляді вона представляла собою внутрішнє зіткнення між республіканцями та монархістами. Проте вона дуже швидко переросла в міжнародний конфлікт, а Іспанія стала справжнім полігоном для випробування нових військових технологій та ідеологічних протистоянь. Вирішальну роль відіграли Німеччина та Італія, які підтримували генерала Франсиска Франка, та Радянський Союз з інтернаціональними бригадами, які були на стороні республіканців.

Німеччина, керована Гітлером, розглядала Іспанію як можливість перевірити нову військову техніку та тактику, а також як стратегічний плацдарм для посилення впливу в Західній Європі. Саме в Іспанії вперше було випробувано масовані авіаційні бомбардування цивільних міст, найвідомішим прикладом яких стала атака на Герніку у квітні 1937 року, здійснена «Легіоном Кондор».⁸ Цей злочин став символом жорстокості сучасної війни, а його

⁷ Rhineland. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/place/Rhineland> (дата звернення: 15.05.2026).

⁸ Beevor A. *The Battle for Spain: The Spanish Civil War 1936-1939*. London : Penguin, 2006. 183-190 с.

відлуння знайшло відображення у творчості Пабло Пікассо. Німеччина надала Франко літаки, танки, артилерію та близько 16 тисяч військових радників і солдатів, що суттєво змінило баланс сил.

Італія, під проводом Муссоліні, прагнула утвердити свій статус великої держави та поширити фашистську ідеологію. Вона направила до Іспанії близько 70 тисяч солдатів, а також значну кількість техніки, включно з танками та авіацією.⁹ Втім, загалом італійська допомога дозволила Франко утримати наступальний темп і забезпечила йому стратегічну перевагу.

Протягом трирічної громадянської війни в Іспанії Радянський Союз направив на підтримку республіканського уряду близько трьох тисяч військових радників, що мали значний бойовий досвід. Чимало з них були відзначені званням Героя Радянського Союзу¹⁰.

СРСР надав близько 1000 військових радників, значну кількість літаків, танків та артилерії, а також організував постачання зброї через складні канали, оскільки офіційно діяв режим «невтручання».¹¹ Важливим елементом радянської політики було створення та підтримка інтернаціональних бригад, до складу яких увійшли добровольці з понад 50 країн світу.

Міжнародна спільнота загалом продемонструвала політику невтручання, яка фактично означала пасивне спостереження за наростанням конфлікту. Велика Британія та Франція, побоюючись прямої конфронтації з Німеччиною та Італією, створили Комітет з невтручання, який на практиці не зміг зупинити постачання зброї та військових контингентів. США офіційно дотримувалися нейтралітету, хоча американські добровольці воювали у складі Інтернаціональних бригад, найвідомішим прикладом яких була «Бригада

⁹ Payne S. G. *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*. London : Yale University Press, 2004. 142–148 с.

¹⁰ Донченко С. Українці в громадянській війні в Іспанії 1936-1939 рр.. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2017. Т. 20. С. 88–89.

¹¹ Radosh R., Habeck M. R., Sevostianov G. *Spain Betrayed: The Soviet Union in the Spanish Civil War*. New Haven : Yale University Press, 2001. 77–85 с.

Абрахама Лінкольна»¹². Ліга Націй виявилася неспроможною вплинути на перебіг подій, що ще раз підтвердило її слабкість як інституції колективної безпеки.

Однією з найдраматичніших сторінок громадянської війни є оборона Мадрида. Після провалу путчу в липні 1936 року Мадрид залишався під контролем Республіки, попри численні спроби штурму з боку націоналістів. Уже в листопаді 1936 року місто стало символом опору, коли, попри очікування швидкої капітуляції, захисники відбили першу масштабну атаку. Важливу роль у цьому відіграли не лише регулярні війська, а й добровольчі загони, зокрема Інтернаціональні бригади, а також радянська військова допомога, що надійшла восени 1936 року¹³. Кульмінацією облоги стала весна 1939 року, коли після падіння Барселони та розпаду республіканського фронту в Каталонії Мадрид опинився в ізоляції. 26-28 березня націоналісти без опору увійшли до міста.^{14 15}

Таким чином, громадянська війна в Іспанії стала не лише внутрішнім конфліктом, а й своєрідною «репетицією» Другої світової війни. Вона показала, що фашистські режими готові до агресивної експансії, а демократичні держави не мають політичної волі для їхнього стримування. Іноземне втручання визначило її результат: перемога Франко стала можливою завдяки масштабній допомозі Німеччини та Італії.

Отже, криза європейської безпеки 1935-1939 років постає як складний і багатовимірний процес, у якому ревізіоністські амбіції, економічні потрясіння, послаблення міжнародних інституцій і ідеологічна радикалізація взаємно підсилювали одна одну. Вона не була миттєвим вибухом, а радше повільним наростанням напруги: економічна нестабільність породжувала

¹² Carroll P. *The Odyssey of the Abraham Lincoln Brigade: Americans in the Spanish Civil War*. California : Stanford University Press, 1994. 98–100 с.

¹³ Bowers C. *My Mission to Spain: Watching the Rehearsal for World War II*. New York : Simon and Schuster, 1954. 120–123 с.

¹⁴ Preston P. *We Saw Spain Die: Foreign Correspondents in the Spanish Civil War*. London : Constable, 2009. 296–300 с.

¹⁵ Cowles V. *Looking for Trouble*. London : Faber and Faber, 1941. 410–415 с.

соціальну вразливість і сприяла зростанню екстремістських настроїв; ревізіоністські режими використовували ці умови, щоб крок за кроком підривати післявоєнні домовленості; а поляризація політичних дискурсів робила компроміси дедалі менш імовірними. Саме тому криза 1935-1939 років може розглядатися як своєрідний «тест» на життєздатність міжвоєнної системи безпеки, який вона не витримала, відкривши шлях до глобального конфлікту.

2.2. Агресія нацистської Німеччини та політика європейських держав

Зі сходженням Гітлера до влади у 1933 році питання повернення втрачених територій було переведено з площини дипломатичних дискусій у площину агресивного політичного шантажу. Першим серйозним випробуванням для нацистської дипломатії став Саар. Відповідно до Версальського договору доля цього промислово розвиненого регіону мала вирішитися шляхом плебісциту через 15 років управління Лігою Націй. У січні 1935 року відбулося голосування, результати якого стали тріумфом для Гітлера: понад 90% мешканців Саару висловилися за повернення до складу Німеччини¹⁶. Хоча цей процес формально відбувався у правовому полі, нацистська пропаганда майстерно використала його як мандат на подальші, вже позаправові, дії. Повернення Саару забезпечило Третій Рейх потужною вугільною та металургійною базою, необхідною для розгортання повномасштабного переозброєння.

Наступним кроком стала ремілітаризація Рейнської області 7 березня 1936 року. Гітлер обрав момент, коли увага провідних держав була відвернута на Абіссінську кризу. Використавши як формальний привід ратифікацію франко-радянського пакту про взаємодопомогу, Берлін оголосив Локарнські угоди 1925 року анульованими. На світанку німецькі війська увійшли в демілітаризовану зону. Ця акція була пов'язана з величезним ризиком: вермахт

¹⁶ The Saar Plebiscite. *Hansard*. 15.11.1934. URL: <https://hansard.parliament.uk/lords/1934-11-15/debates/d0f315ff-77da-47f7-bb79-4dfa2f00162e/TheSaarPlebiscite> (дата звернення: 15.05.2026).

на той момент ще не був готовий до великої війни, і якби Франція відповіла військовою силою, Гітлеру довелося б відступити. Проте Франція, перебуваючи у стані внутрішньополітичної нестабільності, не наважилася діяти без підтримки Великої Британії, а Лондон, у свою чергу, сприйняв цей крок як «повернення німців на власний задній двір»¹⁷.

Введення військ у Рейнську область мало катастрофічні наслідки для європейської безпеки. По-перше, це ліквідувало стратегічний бар'єр на шляху німецької агресії на захід. По-друге, це остаточно дискредитувало Лігу Націй та систему договорів Локарно як дієві інструменти стримування. Гітлер отримав підтвердження того, що великі держави не готові воювати за дотримання міжнародних угод. Після ремілітаризації Рейнланду Німеччина почала активне будівництво лінії Зігфріда, що розв'язало Гітлеру руки для майбутньої експансії у Центральній та Східній Європі – передусім для аншлюсу Австрії та розчленування Чехословаччини.

Процеси реінтеграції Саарського басейну та ремілітаризації Рейнської області стали ключовими етапами у стратегії Адольфа Гітлера щодо демонтажу Версальської системи. Ці події не лише продемонстрували рішучість нацистського режиму до ревізії кордонів, а й виявили глибоку кризу західних демократій, які обрали шлях пасивного спостереження за руйнацією міжнародного правопорядку.

Логічним продовженням стратегії демонтажу Версальської системи став Аншлюс Австрії у березні 1938 року. Ідея «пангерманізму» та об'єднання всіх німців в одну державу були суворо заборонені післявоєнними договорами, проте протягом 1920-х років глибока економічна криза та політична нестабільність постійно підживлювали настрої на користь приєднання до Німеччини. З приходом до влади Адольфа Гітлера «повернення Австрії в лоно Рейху» перетворилося на центральний пункт його зовнішньої політики.

¹⁷ Hylton R. German Troops March into the Rhineland. *EBSCO*. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/german-troops-march-rhineland> (дата звернення: 15.05.2026).

Перша радикальна спроба відбулася ще у липні 1934 року, коли австрійські нацисти за підтримки Берліна здійснили державний переворот і вбили канцлера Енгельберта Дольфуса, Ставлення австрійського суспільства до ідеї об'єднання залишалося неоднорідним: якщо частина населення бачила в Аншлюсі порятунок від безробіття, то католицькі та монархічні кола чинили нацизму сильний спротив. Канцлер Курт Шушніг намагався зберегти суверенітет, апелюючи до австрійської ідентичності¹⁸.

11 березня Німеччина висунула ультиматум з вимогою передати владу нацистам, що змусило Шушніга піти у відставку. Новий маріонетковий канцлер Артур Зейсс-Інкварт формально «запросив» німецькі війська для «наведення порядку», і 12 березня підрозділи вермахту перетнули кордон у ході так званої «квіткової війни», не зустрівши військового опору. 13 березня 1938 року було підписано закон «Про возз'єднання Австрії з Німецькою імперією», що фактично ліквідувало австрійський суверенітет і перетворило державу на провінцію Остмарк¹⁹.

Щоб легітимізувати анексію, у квітні під пильним контролем нацистів було проведено референдум, результати якого продемонстрували понад 99% підтримки. Наслідки Аншлюсу виявилися катастрофічними для європейської безпеки: окрім негайних політичних репресій, Німеччина здобула колосальні стратегічні переваги, охопивши Чехословаччину з трьох боків і отримавши доступ до австрійських золотовалютних резервів та потужної промисловості.

Пасивна реакція Великої Британії та Франції, які обмежилися формальними протестами, остаточно переконала Гітлера в ефективності своєї стратегії та безпорадності міжнародних інституцій. Ці події продемонстрували, як системне ігнорування міжнародних угод перетворює локальні ревізійні акти на неминучу прелюдію до світової катастрофи.

¹⁸ Нацистська територіальна агресія: Аншлюс. *Holocaust Encyclopedia*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/nazi-territorial-aggression-the-anschluss> (дата звернення: 15.05.2026).

¹⁹ Крестовська Н. М. Аншлюс. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D1%88%D0%BB%D1%8E%D1%81> (дата звернення: 15.05.2026)..

Криза навколо Судетської області та подальше підписання Мюнхенської угоди 1938 року стали кульмінаційними моментами політики «умиротворення» та остаточними вироками системі колективної безпеки в міжвоєнній Європі. Ці події продемонстрували, як використання гасел про «право націй на самовизначення» та «захист співвітчизників» може стати інструментом руйнування суверенної держави.

Судетська область, що входила до складу Чехословаччини, була стратегічно важливим регіоном, де проживало близько 3 мільйонів етнічних німців. Окрім потужного промислового потенціалу, тут була зосереджена основна лінія чехословацьких оборонних укріплень, що робило регіон ключовим для безпеки всієї країни. За подачі Берліна судетські нацисти на чолі з Конрадом Генлейном почали висувати вимоги автономії, що супроводжувалися штучно спровокованими заворушеннями. Гітлер використав цей локальний конфлікт для розгортання масштабної пропагандистської кампанії, звинувачуючи Прагу в «репресіях проти німців». У травні та вересні 1938 року ситуація двічі доходила до межі відкритої війни, змушуючи європейські столиці шукати шляхи запобігання глобальному конфлікту будь-якою ціною²⁰.

29-30 вересня 1938 року в Мюнхені відбулася конференція глав урядів чотирьох держав: Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції. Показово, що представників самої Чехословаччини на переговори не запросили, поставивши їх перед фактом уже прийнятого рішення. СРСР також був усунутий від участі в конференції.

Згідно з підписаною угодою, Чехословаччина зобов'язувалася протягом десяти днів передати Німеччині Судетську область разом з усім військовим майном, укріпленнями та інфраструктурою. Західні демократії вірили, що,

²⁰ Cartwright M. Hitler's Occupation of Czechoslovakia. *World History Encyclopedia*. URL: <https://www.worldhistory.org/article/2555/hitlers-occupation-of-czechoslovakia/> (дата звернення: 15.05.2026).

пожертвувавши інтересами Чехословаччини, вони зможуть наситити апетит агресора та відвернути загрозу великої війни в Європі²¹.

Особливий трагізм ситуації полягав у тому, що Чехословаччина втрачала свою «лінію Бенеша»: потужну систему прикордонних фортифікацій, яку за технічним оснащенням порівнювали з французькою лінією Мажіно. Без цих укріплень держава ставала абсолютно беззахисною перед будь-яким подальшим вторгненням, позбавленою засобів до існування та оборони. Західні демократії в особі Невілла Чемберлена та Едуара Даладье щиро вірили, що, пожертвувавши національними інтересами та цілісністю Чехословаччини, вони зможуть «наситити» територіальний апетит агресора та відвернути загрозу великої війни в Європі.

Мовчазна згода Великої Британії та Франції остаточно переконала Гітлера в ефективності тактики «виконаних фактів» та беспорядності міжнародних інституцій. Ці події продемонстрували, як системне ігнорування міжнародних угод перетворює локальні ревізійні акти на неминучу прелюдію до світової катастрофи.

Навесні 1939 року зовнішня політика Третього Рейху остаточно перейшла до фази прямого силового диктату. Найбільш показовим прикладом такої стратегії став ультиматум Литві щодо передачі Мемельського краю (Клайпеди). 23 березня, під безпосередньою загрозою масштабного воєнного вторгнення, німецькі війська окупували цей стратегічно важливий порт на Балтиці. Анексія Мемеля стала останнім «мирним» територіальним здобутком нацистського режиму, реалізованим через механізм психологічного тиску та грубого порушення двосторонніх угод.

Процес інкорпорації Мемельського краю супроводжувався поєднанням зовнішнього ультиматуму та внутрішньої дестабілізації через місцеві пронацистські організації. Вимога Йоахіма фон Ріббентропа до литовського міністра закордонних справ Юозаса Урбшиса була сформульована в

²¹ Munich Agreement. *Ministerstvo zahraničních věcí*. URL: <https://mzv.gov.cz/file/198473/MunichAgreement.pdf> (дата звернення: 15.05.2026).

категоріях негайної капітуляції, де альтернативою була пряма воєнна розправа над Литвою. На тлі недавнього розчленування Чехословаччини та відсутності дієвих гарантій з боку підписантів Клайпедської конвенції (Великої Британії, Франції, Італії та Японії), Каунас опинився в повній дипломатичній ізоляції²². Цей інструментарій «дипломатії канонерок» дозволив Берліну не лише розширити свій вплив у басейні Балтійського моря, а й створити небезпечний прецедент безкарного тиску на малі держави, що ігнорував будь-які правові застереження Ліги Націй.

Для Каунаса втрата Клайпеди означала не лише позбавлення єдиного морського порту та значної частини економічного потенціалу, а й фактичну втрату зовнішньополітичної суб'єктності. Ця подія продемонструвала повну неспроможність тогочасної системи колективної безпеки захистити суверенітет малих держав перед обличчям агресора. Захоплення Мемеля підтвердило, що Гітлер більше не потребує складних дипломатичних комбінацій чи виправдань, перейшовши до відкритого перекроювання європейських кордонів за допомогою військового шантажу.

Вирішальним стратегічним фактором, що усунув останню перешкоду на шляху до масштабного конфлікту, стало підписання 23 серпня 1939 року договору про ненапад між Третім Рейхом та СРСР. Особливе історичне значення мав Таємний додатковий протокол до Пакту, який зафіксував розмежування сфер інтересів у Східній Європі «у разі територіально-політичної перебудови». Згідно з документом, у зону впливу СРСР потрапляли Фінляндія, Естонія, Латвія та Бессарабія, тоді як доля Польської держави мала вирішуватися «у порядку дружньої обопільної згоди», що фактично означало її четвертий поділ. Для нацистського керівництва цей альянс став гарантією

²² Section X.—Memel (Art. 99). *Office of the Historian, Shared Knowledge Services, Bureau of Administration United States Department of State*. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv13/ch12subch10> (дата звернення: 09.04.2026).

уникнення війни на два фронти та забезпечив надійний сировинний тил для майбутньої кампанії²³.

Забезпечивши нейтралітет Москви та скориставшись прагненням західних демократій до мирного врегулювання, Берлін перейшов до завершальної стадії підготовки воєнного вторгнення. Стратегічний задум передбачав блискавичний удар з метою швидкого оточення та знищення основних сил польської армії. Проте для нацистського керівництва було вкрай важливо змістити акцент відповідальності за розв'язання війни та дезорієнтувати світову громадську думку. З цією метою спецслужби розробили комплексну програму інсценізованих прикордонних інцидентів, що мали імітувати «польську агресію» проти німецьких об'єктів.

Центральною частиною цього плану став напад на радіостанцію в місті Глайвіц увечері 31 серпня. Оперативна група СС, переодягнена в польську цивільну та військову форму, захопила станцію та передала в ефір антинімецьке звернення польською мовою. Для надання події кривавої «достовірності» на місце привезли в'язнів концтаборів, яких напередодні вбили та переодягли в німецькі однострої. Ця цинічна маніпуляція мала на меті створити формальний привід для війни заради внутрішнього споживача та світової преси, виправдовуючи агресію як «вимушену відповідь»²⁴.

Використання подібних операцій під фальшивим прапором у поєднанні з таємними домовленостями двох диктатур продемонструвало повний відхід агресора від засад міжнародної дипломатії. Це стало передвісником остаточної руйнації глобальної системи безпеки, де силова експансія була невіддільною

²³ Андрейковець А. Опубліковані оригінали «пакту Молотова — Ріббентропа». У ньому є пункт про захоплення країн Балтії та Польщі. *Бабель*. 01.06.2019. URL: <https://babel.ua/news/31137-opublikovani-originali-paktu-molotova-ribbentropa-u-nomu-ye-punkt-pro-zahoplennya-pribaltiki-ta-polshchi> (дата звернення: 09.04.2026).

²⁴ Affidavit concerning the staging of the supposed Polish attack on Germans at the beginning of the war, using members of the SD under Heydrich's orders. *Harvard Law School Library Nuremberg Trials Project*. URL: <https://nuremberg.law.harvard.edu/documents/1202-affidavit-concerning-the-staging?mode=text&q=trial:imt+type:%22document%22> (дата звернення: 09.04.2026).

від тотальної дезінформації та маніпуляцій принципами державного суверенітету.

Безпосередньо початком кризи європейської безпеки стали події 1 вересня 1939 року, які ознаменувалися вторгненням німецького вермахту до Польщі о 4:45 ранку, коли навчальний корабель «Шлезвіг-Гольштейн» відкрив вогонь по Вестерплатте. Адольф Гітлер, попри попередні запевнення, прагнув не просто локального конфлікту за Данциг, а «повного знищення Польщі» з метою розширення життєвого простору на Сході²⁵. Світова реакція була миттєвою, проте неоднозначною: президент США Франклін Рузвельт того ж дня засудив авіаційні бомбардування цивільних об'єктів як «нелюдське варварство», попередивши, що такі методи знищують основи цивілізації²⁶. Велика Британія та Франція, пов'язані з Польщею договорами про взаємодопомогу, висунули ультиматуми, відмова від яких призвела до офіційного оголошення війни Німеччині 3 вересня 1939 року.²⁷

Особливістю початку цієї кризи була активна участь українців: близько 120 тисяч українців зустріли нацистську агресію в лавах Війська Польського, а Львів та інші міста Західної України постраждали від німецьких бомбардувань уже в перший день війни.²⁸ 17 вересня 1939 року криза поглибилася радянським вторгненням зі Сходу, яке Йосип Сталін виправдовував «необхідністю захисту українського та білоруського населення» у державі, що нібито припинила існування. Це стало реалізацією таємного протоколу пакту Молотова – Ріббентропа, що перетворило територію Польщі на синхронне поле терору двох тоталітарних режимів²⁹.

²⁵ Overy R. J. 1939: Countdown to War. Penguin Adult, 2010. 124 с.

²⁶ From the German and Soviet invasions of Poland to the German attack in the West: September 1, 1939 to May 10, 1940. *A World at Arms: A Global History of World War II* / G. Weinberg. Cambridge : Cambridge University press, 1994. С. 48–49.

²⁷ Official documents concerning Polish-German and Polish-Soviet relations 1933-1939. New York : Roy Publishes, 1940. 190 с.

²⁸ Snyder T. Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. Basic Books, 2010. 408 с.

²⁹ Тімоті С. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. ; пер. з англ.: А. Котенко, О. Надтока. Київ: Дух і Літера, 2012. 191-193 с.

Міжнародні інституції, зокрема Ліга Націй, продемонстрували повну неспроможність зупинити агресію, оскільки великі держави не бажали підпорядковувати свої національні інтереси принципам колективної безпеки. Британія і Франція, хоча й оголосили війну, на початковому етапі обмежувалися «дивною війною», скидаючи агітаційні листівки замість бомб, що викликало розпач у польського керівництва.

Процес територіальної інкорпорації нових земель до складу Третього Рейху не був спонтанним, а мав чітко виражений етапний характер, відображаючи реалізацію концепції життєвого простору. Протягом 1935–1939 років територія німецької держави розширилася приблизно на 25%, а чисельність населення – на 23%. Цей приріст було забезпечено через ланцюг прямих та гібридних актів агресії: від ремілітаризації Рейнської області та анексії Саару (мандатної території Ліги Націй) до аншлюсу Австрії та розчленування Чехословаччини. Систематичне нехтування міжнародними зобов'язаннями призвело до повної ерозії принципів державного суверенітету та девальвації системи колективної безпеки, закладеної Версальсько-Вашингтонським світоустроєм.

Відсутність адекватної та консолідованої реакції з боку світової спільноти на ці виклики мала глибокі системні причини. На рівні провідних демократій домінувала політика умиротворення, яка була продуктом не лише колективного страху перед повторенням жахів Великої війни, а й економічної стагнації після Великої депресії. Державні діячі того часу прагнули локалізувати конфлікт через територіальні поступки, розглядаючи нацистський режим як своєрідний «санітарний кордон» проти радянського більшовизму. У суспільних настроях домінували пацифізм та втома від глобальних протистоянь, що призвело до паралічу волі міжнародних інституцій, зокрема Ліги Націй.

У підсумку, дефіцит рішучої міжнародної протидії та відсутність реальних санкційних механізмів не лише дозволили гітлерівському режиму легітимізувати територіальні здобутки, а й сформували у нацистського

керівництва стійку ілюзію безкарності. Цей психологічний та стратегічний чинник став каталізатором остаточного переходу від регіонального ревізіонізму до глобальної війни, доводячи, що пасивність світової спільноти перед обличчям агресора є не менш руйнівною, ніж сама агресія.

2.3. Адольф Гітлер: політичний портрет на тлі епохи

Аналіз європейських безпекових криз 1930-х років неможливий без реконструкції особистісного чинника Адольфа Гітлера, який виступав не просто як диктатор, а як головний ідеолог руйнування Версальського порядку. Формування особистості Адольфа Гітлера відбувалося в середовищі, де родинні травми тісно перепліталися з політичним радикалізмом. Він народився 1889 року в Браунау-ам-Інн в сім'ї митного чиновника Алоїса Гітлера та його третьої дружини Клари Пьольцль. Сімейні стосунки були складними: авторитарний стиль виховання Алоїса, позначений суворістю, емоційною дистанцією та періодичними спалахами гніву, створив конфліктне підґрунтя для формування психіки майбутнього диктатора³⁰.

Втрата матері у 1907 році, до якої Гітлер був надзвичайно прив'язаний, стала для нього глибокою психологічною травмою, яка, разом із двома поспіль відмовами у прийомі до Віденської академії мистецтв, спричинила його тривалу соціальну маргіналізацію. Саме у Відні (1908-1913) він опинився на «соціальному дні», де в умовах постійної нестачі коштів та побутової безвиході почав формувати перші радикальні погляди, перебуваючи під впливом тогочасного віденського антисемітського середовища та шовіністичної публіцистики, що відкрито культивувала ідеї «арійської вищості»³¹.

Ненависть Гітлера до євреїв мала не лише ірраціональне, а й системно-конспірологічне підґрунтя. Основною гіпотезою, що лягла в основу його світогляду, стала теорія «юдео-більшовизму» – викривлена концепція, яка

³⁰ Bullock A., Lukacs J., Knapp W. Adolf Hitler. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Adolf-Hitler> (дата звернення: 19.05.2026).

³¹ Adolf Hitler. *EBSCO*. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/adolf-hitler> (дата звернення: 19.05.2026).

штучно ототожнювала єврейство з комуністичним рухом. Гітлер був глибоко переконаний, що єврейські еліти використовують більшовизм як інструмент для дестабілізації європейських держав та остаточного знищення німецького Рейху. Крім того, він вбачав у єврейському фінансовому впливі на світові ринки та сіоністських прагненнях до самовизначення пряму екзистенційну загрозу для німецької нації, яка, на його думку, перебувала в стані постійної боротьби за біологічне виживання. Ці ідеї набули системного характеру в праці «Mein Kampf», яку Гітлер написав під час ув'язнення після невдалого «Пивного путчу» 1923 року³².

Цей період став ключовим для його становлення як харизматичного лідера НСДАП, який майстерно використовував наслідки масштабної економічної депресії та глибокий національний ресентимент, спричинений ганебною поразкою у Першій світовій війні та підписанням Версальського диктату, для послідовної консолідації влади у 1933 році³³. Світова економічна криза 1929 року завдала нищівного удару по слабкій політичній та фінансовій системі Веймарської республіки, спровокувавши катастрофічне зростання безробіття, масове зубожіння середнього класу та тотальне розчарування суспільства в інститутах ліберальної демократії.

Британський історик Ян Кершоу у своїй фундаментальній біографії підкреслює, що Гітлер був «людиною без приватного життя», чия особистість за межами політики являла собою «порожнечу». Його політична сила базувалася на веберівській концепції харизматичного панування, де лідер стає проєкцією соціальних очікувань суспільства, травмованого поразкою у Першій світовій війні та економічним колапсом³⁴.

Ключовим механізмом влади була концепція «праці назустріч фюреру». Саме завдяки ній Гітлер пояснював, як хаотична конкуренція підлеглих вела

³² Mein Kampf. *United States Holocaust Memorial Museum*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/mein-kampf> (дата звернення: 19.05.2026).

³³ Nazism. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Nazism> (дата звернення: 19.05.2026).

³⁴ Kershaw I. Hitler 1889-1936: Hubris. London : Penguin, 1998. 845 с.

до постійної ескалації як внутрішньої, так і зовнішньої політики Третього Рейху³⁵. Йоахім Фест характеризує Гітлера як «руйнівну особистість», чий успіх залежав від здатності перетворювати політику на дійство в театрі, маніпулюючи при цьому страхами німців та реваншистськими настроями мас³⁶.

Особливе місце у світогляді Гітлера посідала геополітична концепція «Lebensraum» (життєвого простору). Вона базувалася на принципах соціального дарвінізму, де війна розглядалася як природний і єдино можливий стан існування нації. Згідно з його баченням, слов'янські народи трактувалися як «неповноцінні» (Untermenschen), чиє призначення полягало в тому, щоб бути витісненими або підпорядкованими німецькій расі для забезпечення її процвітання та продовольчої незалежності³⁷.

Затребуваність таких ідей у Німеччині була зумовлена глибокою соціальною кризою після 1929 року, коли населення шукало радикальних рішень. Нацистська расова теорія пропонувала «науково» обґрунтований механізм повернення величі, де «арійська» нація мала бути «очищена» від усіх «небажаних» елементів, які загрожували її біологічній цілісності. В ієрархічній системі Гітлера німці визначалися як панівна раса (Herrenvolk), слов'яни – як підневільна робоча сила (рабська праця), тоді як євреї та роми підлягали тотальному знищенню як «біологічні вороги»³⁸.

У контексті міжнародної безпеки Гітлер використовував стратегію «систематичного лицемірства». У публічних виступах він апелював до принципів справедливості, рівності та права націй на самовизначення, намагаючись легітимізувати переозброєння Німеччини в очах світової

³⁵ Kershaw I. Hitler 1936-1945: Nemesis. New York : W.W. Norton, 2000. 318 с.

³⁶ Fest J. Hitler. New York : A Harvest Book, 1974. 864 с.

³⁷ Cartwright M. Lebensraum: The Nazi Ideal of Living Space in the East. *World History Encyclopedia*. URL: <https://www.worldhistory.org/Lebensraum/> (дата звернення: 19.05.2026).

³⁸ Victims of the Nazi Era: Nazi Racial Ideology. *United States Holocaust Memorial Museum*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/victims-of-the-nazi-era-nazi-racial-ideology> (дата звернення: 19.05.2026).

спільноти³⁹. Зокрема, у своїй промові в Рейхстазі 17 травня 1933 року він стверджував, що «Німеччина готова розпустити свою армію та знищити останній кулемет, якщо інші народи зроблять те саме»⁴⁰. Проте за лаштунками його цілі залишалися незмінними: завоювання життєвого простору (Lebensraum) на Сході .

Свідчення сучасників додають психологічної глибини цьому портрету. Французький посол Андре Франсуа-Понце описував свої враження від відвідин Гітлера в його резиденції «Орлине гніздо» у 1938 році, відзначаючи контраст між його мегаломанією та особистою невпевненістю, називаючи його «людиною, що насолоджується тиранією над людськими цінностями».⁴¹ Італійський міністр Галеаццо Чіано зазначав у своєму щоденнику, що Гітлер використовував урочисті обіцянки іншим державам виключно як засіб дезінформації, приховуючи реальні наміри від своїх союзників⁴².

Переломним моментом у радикалізації його курсу стала нарада 5 листопада 1937 року, зафіксована в «Меморандумі Хоссбаха»⁴³; на цій зустрічі Гітлер не лише формулював ідеологічні постулати, але й окреслив конкретну стратегію зовнішньої політики, що поєднувала ідею «життєвого простору» з практичними військово-політичними кроками. Він відкрито заявив військовому керівництву, що «проблема Німеччини може бути вирішена лише силою», і визначив Австрію та Чехословаччину як найближчі об'єкти для агресивних дій, необхідних для забезпечення економічної самодостатності та стратегічної переваги; водночас наратив про «відновлення справедливості» і захист німецькомовних громад використовувався як легітимаційний прикриття для експансії.

³⁹ Weinberg G. Hitler's foreign policy, 1933-1939 : the road to World War II. New York : Enigma Books, 2010. 23–24 с.

⁴⁰ Baynes N. Hitler's Speeches : у 2 т. London : Oxford University Press, 1942. Т. 1. 1046 с.

⁴¹ François-Poncet A. The Fateful Years: Memoirs of a French Ambassador in Berlin, 1931-1938 / пер. J. LeClercq. New York : A Reynal & Hitchcock Book, 1949. 11 с.

⁴² Galeazzo C., Gibson H. The Ciano Diaries: 1939 1943 The Complete, Unabridged Diaries Of Count Galeazzo Ciano, Italian Minister Of Foreign Affairs. Simon Publications, 2001. 54 с.

⁴³ Hossbach Memorandum. *The Avalon Project*. 05.11.1937. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/hossbach.asp> (дата звернення: 25.02.2026).

Рішення, ухвалені або підтверджені в цій нараді, мали кілька важливих наслідків: по-перше, вони закріпили персоналізований характер прийняття рішень у Третньому Рейху, де військова доктрина і зовнішня політика дедалі більше залежали від волі фюрера; по-друге, вони сприяли інтенсифікації підготовки до швидких, спрямованих операцій, що вимагали посилення виробництва озброєнь і мобілізації ресурсів; по-третє, вони створили часову рамку для дипломатичних маневрів і шантажу, які мали підготувати ґрунт для аншлюсу та подальших територіальних приєднань.

Підсумовуючи аналіз початкового етапу європейської безпекової кризи ХХ століття, історичний портрет Адольфа Гітлера у 1933-1939 роках постає як приклад диктатора, що майстерно конвертував ідеологічний фанатизм у цинічний геополітичний прагматизм. Його стратегія базувалася на синергії внутрішньої мобілізації мас та ретельно продуманих кроків із руйнації версальського правопорядку. Використовуючи вразливість демократичних інститутів Веймарської республіки, він вибудував жорстку систему персоналізованого лідерства, де суб'єктивні месіанські переконання та ксенофобські фобії стали визначальними чинниками європейської геополітичної катастрофи.

Світогляд Адольфа Гітлера був спрямований на побудову радикально оновленої Європи, де німецька нація виступала домінуючою силою. Його бачення майбутнього базувалося на жорсткій расовій стратифікації: панування «арійців», експлуатація слов'янських народів як «рабів» і повне фізичне винищення євреїв і циган. Ця ідеологія, що виникла на перетині особистих комплексів, травм та спотворених соціальних теорій початку ХХ століття, стала ідеологічним фундаментом, який перетворив Німеччину на агресивний інструмент світової війни та геноциду, поглинувши мільйони життів заради утопічної мрії про «тисячолітній Рейх».

Висновки до другого розділу

За результатами Першої світової війни держави-переможниці (Антанта) сформували новий світовий порядок, ключовою інтенцією якого була

превенція масштабних збройних конфліктів. Інструментом реалізації цієї мети стала Ліга Націй – перша універсальна міжнародна організація, покликана забезпечувати колективну безпеку.

Однак відсутність дієвих механізмів санкцій та військового примусу призвела до неспроможності Ліги протидіяти експансії Італії в Африці, територіальному розширенню Третього рейху та японській агресії в Китаї. У 1930-х роках тоталітарні режими констатували неефективність міжнародних інституцій та параліч зовнішньої політики США, зумовлений курсом на ізоляціонізм, що стимулювало перехід до відкритої збройної агресії.

Соціально-економічним детермінантом дестабілізації стала Велика депресія, яка радикалізувала європейське суспільство та підірвала внутрішню стійкість демократичних держав. Перебуваючи у стані глибокої кризи, провідні країни Європи виявилися неспроможними протидіяти стрімкому зростанню популярності НСДАП у Німеччині. Адольф Гітлер зміг капіталізувати соціальне невдоволення, обіцяючи вихід з економічного колапсу та реванш за поразку у Першій світовій війні.

Попри те, що Франція володіла потужним сухопутним контингентом, а Велика Британія зберігала статус провідної морської держави, їхня стратегія базувалася на політиці умиротворення агресора. Політичний істеблішмент цих країн помилково вважав, що стабілізація в Європі можлива шляхом часткового задоволення територіальних претензій Рейху. Внаслідок цього Австрія та Чехословаччина фактично стали об'єктами геополітичної жертви в марних спробах зберегти континентальний мир.

Фактичний вступ Франції та Великої Британії в активну фазу бойових дій відбувся лише у 1940 році, після завершення періоду «Дивної війни», коли вермахт розпочав окупацію країн Бенілюксу, оточив союзні війська в районі Дюнкерка та захопив Париж. Таким чином, крах системи європейської безпеки 1 вересня 1939 року став закономірним результатом провалу стратегії умиротворення та нездатності тогочасних лідерів до консолідованої відсічі агресору.

Таким чином, криза європейської безпеки, що досягла свого апогею 1 вересня 1939 року, не була випадковим збігом обставин, а стала драматичним і цілком очікуваним наслідком глибокої ерозії міжнародного порядку. Послідовна стратегія «умиротворення» агресора, якої дотримувалися провідні демократії, виявилася стратегічною помилкою: замість насичення територіальних апетитів Третього рейху вона лише підживлювала впевненість нацистського керівництва у безкарності та недієздатності Версальської системи.

Аналіз ідеологічних конструктів Третього Рейху та процесу їхнього практичного втілення дозволяє безпосередньо верифікувати та підтвердити гіпотезу дослідження. Попри суттєві відмінності у геополітичному контексті та технічних засобах ведення війни, структурні закономірності виникнення безпекових криз у Європі у 1933-1939 та 2008-2022 роках мають спільну природу. Ідеологеми Гітлера про «життєвий простір» та расову вищість доводять, що неспроможність провідних держав світу вчасно зупинити агресора на етапі його перших територіальних та правових порушень (як-от ремілітаризація Рейнланду чи Аншлюс) через ілюзорне прагнення «зберегти мир будь-якою ціною» лише підживлює реваншистські амбіції тоталітарних лідерів. Це неминуче перетворює локальні спалахи насильства на системний колапс світового порядку та веде до розв'язання масштабної війни, що простежується як у міжвоєнний період, так і під час сучасної кризи європейської безпеки.

РОЗДІЛ 3. КРИЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ХХІ СТ.: РОСІЯ ЯК ЗАГРОЗА СУЧАСНОМУ СВІТОВОМУ ПОРЯДКУ

3.1. Причини та передумови кризи 2008-2022 років

Формування особистісної матриці та політичного світогляду Володимира Путіна відбувалося в деструктивній атмосфері повоєнного Ленінграда, де руїни, злидні та повсякденне насильство заклали підвалини його специфічного сприйняття людських взаємин. Народившись у 1952 році в комунальній квартирі, він змалечку засвоїв закони ленінградських вулиць, де виживання залежало від готовності застосувати силу першим⁴⁴.

Його батьки, які пережили блокаду, виховували сина в атмосфері емоційної закритості та суворості. Хуліганське вуличне дитинство та прагнення домінувати зрештою трансформувалися у специфічне ставлення до людей, засноване на цинізмі, емоційній глухоті та культурі сили. Саме прагнення отримати абсолютний інструмент контролю над іншими призвело його до рішення вступити до лав КДБ. Сприймаючи радянську спецслужбу через призму романтизованого кінематографа, він бачив у ній засіб піднесення над масою, де жорстокість та маніпуляції вважалися професійною чеснотою⁴⁵.

Геополітична катастрофа 1989-1991 років стала для Путіна особистою та професійною трагедією. Перебуваючи у службовому відрядженні в Дрездені (НДР), він на власні очі спостерігав безпорадну евакуацію радянських інституцій під тиском народних протестів і падіння Берлінського муру – подію, яка назавжди закарбувала в його свідомості параноїдальний страх перед низовою мобілізацією мас. Коли «Москва мовчала» на запити про допомогу, у майбутнього диктатора сформувалося глибоке розчарування у

⁴⁴ Ray M. Vladimir Putin. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Vladimir-Putin> (дата звернення: 21.05.2026).

⁴⁵ McKevitt G. 'He is an introvert – a man of deeds, not words': How Vladimir Putin rose to power in Russia. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/culture/article/20241220-how-vladimir-putin-rose-to-power-in-russia> (дата звернення: 21.05.2026).

слабкості тогочасного союзного керівництва⁴⁶. Повернувшись до Ленінграда на зламі 90-х років, він опинився в хаосі деструкції радянської імперії.

Проте саме цей хаос відкрив для нього шлях у велику політику. У команді мера Анатолія Собчака Путін став незамінним технократом, який відповідав за зовнішньоекономічні зв'язки та неpubлічні, часто напівкримінальні фінансові потоки міста. Його виконавча дисципліна, абсолютна лояльність до патрона та вміння вирішувати кризові питання без зайвого публічного розголосу привернули увагу московських еліт. У 1996 році його запросили до Москви, до Управління справами президента Бориса Єльцина, а згодом призначили директором ФСБ⁴⁷.

На тлі прогресуючої недієздатності та критично низького рейтингу Єльцина «сім'я» президента шукала наступника, здатного гарантувати їм безпеку й недоторканність активів. Путін, який демонстрував залізне самовладання та готовність захищати інтереси клану, став ідеальним кандидатом на роль першого заступника, а згодом і наступника Єльцина⁴⁸. Початок його правління на межі тисячоліть ознаменувався низкою кривавих та кризових подій, які стали фундаментом для консолідації авторитарної влади.

В той час, поки Владімір Путін робив перші кроки в російську політику, російська федерація не відмовлялася від стратегії імперської експансії, використовуючи нестабільність у пострадянських країнах для збереження свого геополітичного впливу. Вже на початку 1990-х років російські військові під командуванням генерала Олександра Лебедя втрутилися у збройний конфлікт у Молдові на боці сепаратистських сил. Результатом цієї інтервенції

⁴⁶ VLADIMIR VLADIMIROVICH PUTIN. *CNN. Biographies*. URL: <https://edition.cnn.com/interactive/profiles/putin/frameset.exclude.html> (дата звернення: 21.05.2026).

⁴⁷ Волчек Д. Дослідник біографії Путіна розповів про таємниці його приходу до влади. *Радіо Свобода. Політика*. 12.02.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tayemnytsi-volodymyra-putina/29763290.html> (дата звернення: 21.05.2026).

⁴⁸ Kirby P. Vladimir Putin: From Russia's KGB to a long presidency defined by war in Ukraine. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-15047823> (дата звернення: 21.05.2026).

стало створення тривалого осередку нестабільності: невизнаної «Придністровської Молдавської Республіки», де понад три десятиліття перебуває російський військовий контингент, що становить пряму загрозу безпеці Молдови та України.

Аналогічні методи було застосовано під час збройного конфлікту в Грузії 1992 року. Російська сторона надавала матеріально-технічну допомогу абхазьким сепаратистам, водночас запроваджуючи інститут так званих «миротворців» як інструмент легітимізації своєї присутності. Підготовка сепаратистських формувань на російських військових базах дозволила їм здійснити контрнаступ у 1994 році, що призвело до падіння Сухумі та підписання перемир'я на умовах москви. Ситуація ускладнювалася нездатністю Тбілісі відновити контроль над Південною Осетією, яку російська сторона фактично перетворила на центр нелегальної торгівлі. Це створило підґрунтя для офіційного звернення місцевого парламенту про входження до складу рф у 2002 році, що стало прелюдією до майбутньої анексії⁴⁹.

Політика адміністрації Бориса Єльцина щодо України характеризувалася поєднанням прихованого тиску та дипломатичних компромісів. У 1992-1994 роках Росія мала можливості підтримати сепаратистський рух Юрія Мєшкова в Криму, проте на той час москва обрала шлях дипломатичного компромісу, що дозволив офіційному Києву стабілізувати ситуацію на півострові. Водночас Росія забезпечила собі стратегічні преференції під час поділу Чорноморського флоту, зберігши право на базування в Севастополі, що стало фундаментом для майбутнього реваншизму.

⁴⁹ Ярмоленко О., Спірін Дата: Є. Через 13 років після війни Грузія змогла довести факт російської агресії в суді. Чому Абхазія та Південна Осетія конфліктували з грузинами та як Росія (майже) unikла покарання. *Бабель. Тексти*. 21.03.2021. URL: <https://babel.ua/texts/61110-cherez-13-rokiv-pislya-viyni-gruziya-zmogla-dovesti-fakt-rosiyskoji-agresiji-v-sudi-chomu-abhaziya-ta-pivden-na-ose-tiya-konfliktuvali-z-gruzinami-ta-yak-rosiya-mayzhe-unikla-pokarannya> (дата звернення: 12.03.2026).

Прихід до влади Владіміра Путіна ознаменував перехід до активної фази відновлення «сфери привілейованих інтересів». Першим кроком стала силова ліквідація суверенітету Чеченської Республіки Ічкерії. Сприймаючи поразку в Першій чеченській війні як геополітичне приниження, Кремль не зупинявся перед використанням тактики «випаленої землі».

Трагічні вибухи житлових будинків у Буйнакську, Москві та Волгодонську восени 1999 року, які незалежні дослідники, журналісти та правозахисники обґрунтовано пов'язують із цілеспрямованою провокацією ФСБ (класична тактика створення штучного *casus belli*), стали переломним моментом у новітній історії РФ та безпосереднім приводом для розв'язання Другої чеченської війни⁵⁰. Ця серія терактів, супроводжувана загадковим інцидентом із «рязанським цукром», де співробітники спецслужб були затримані місцевою поліцією під час закладки гексогену, дозволила Кремлю радикально змінити суспільний порядок денний, переключивши увагу громадян з економічного колапсу на загрозу тероризму.

Паралельно з цим, катастрофа атомного підводного човна «Курск» у серпні 2000 року, під час якої новообраний президент відмовився від вчасної міжнародної допомоги і цинічно прокоментував загибель екіпажу фразою «Він потонув», а також кривава облога та штурм захопленої школи в Беслані у вересні 2004 року остаточно продемонстрували готовність сформованого режиму йти на будь-які жертви серед власного населення заради жорсткої демонстрації тотального контролю⁵¹.

Замість політичного врегулювання та захисту заручників, Кремль щоразу обирає шлях безкомпромісного силового штурму з використанням важкого озброєння, що призводило до колосальних втрат, проте дозволяло

⁵⁰ Satter D. The Mystery of Russia's 1999 Apartment Bombings Lingers — the CIA Could Clear It Up. *Hudson*. 02.02.2017. URL: <https://www.hudson.org/national-security-defense/the-mystery-of-russia-s-1999-apartment-bombings-lingers-the-cia-could-clear-it-up> (дата звернення: 21.05.2026).

⁵¹ Bort C. How the Traumas of 2004 Blinded Putin. *Carnegie*. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2024/11/how-the-traumas-of-2004-blinded-putin> (дата звернення: 21.05.2026).

Путіну використовувати ці трагедії як привід для ліквідації залишків федералізму, зокрема прямого скасування виборів губернаторів у Росії.

На противагу хворому, політично знесиленому та дезорієнтованому Борису Єльцину, чиє правління асоціювалося у населення з хаосом і капітуляцією, державна пропагандистська машина почала агресивно конструювати принципово новий образ «сильного, м'язистого, енергійного та непомилкового лідера». Ця штучно вибудувана гіпертрофована маскулінність, яка регулярно підкріплювалася зрежисованими фотосесіями з оголеним торсом на полюванні, демонстративними польотами на військових винищувачах, пірнанням за античними амфорами та специфічною криміналізованою риторикою на кшталт обіцянки «мочити в сортирі», ідеально відповідала глибинному запиту дезорієнтованого російського суспільства на геополітичний реванш, порядок і стабільність після депресивних і травматичних 1990-х років⁵².

Свідоме використання гендерних стереотипів та культу фізичної сили дозволило Путіну легітимізувати свій авторитаризм в очах більшості, трансформуючи особисту владу у сакральний символ відродження державної величі, де сильний лідер сприймався як єдиний гарант порятунку від внутрішнього розпаду та уявних зовнішніх загроз.

Перша серйозна ескалація у відносинах з Україною набула публічних форм у 2003 році під час конфлікту навколо острова Тузла. Будівництво дамби з боку Краснодарського краю під приводом «запобігання ерозії берега» було відвертим порушенням міжнародного права та двосторонніх угод. Інтенсифікація робіт під час відсутності Президента України Леоніда Кучми свідчила про використання Росією методів психологічного тиску. Хоча рішучість української сторони та підписання Керченської угоди дозволили

⁵² Wood E. Gender systems in the Putin autocracy. *Front. Sociol.* URL: <https://www.frontiersin.org/journals/sociology/articles/10.3389/fsoc.2024.1327946/full> (дата звернення: 21.05.2026).

уникнути «гарячої фази», конфлікт навколо Тузли став «генеральною репетицією» гібридної агресії 2014 року⁵³.

Під час другого президентського терміну (2004-2008) Путін остаточно перейшов від прагматичного технократизму до агресивного державного шовінізму. Помаранчева революція в Україні 2004 року викликала в Кремлі шок, який активізував ідею реставрації Російської імперії у її геополітичних межах. Російська влада почала відкрито ревізувати світову систему безпеки. Шовіністичний розворот супроводжувався мілітаризацією суспільної свідомості, формуванням концепту «русского міра» як альтернативи західній цивілізації та підготовкою до перших відкритих актів агресії на пострадянському просторі⁵⁴.

Ідеологічним маніфестом нового російського курсу стала промова Путіна на Мюнхенській конференції з питань безпеки 2007 року. У цьому виступі російський лідер піддав різкій критиці однополярну модель світу, стверджуючи, що домінування однієї сили руйнує систему міжнародного права. Апелюючи до принципу «неподільності безпеки», Кремль почав розглядати розширення НАТО як екзистенційну загрозу, ігноруючи суверенне право держав на вибір безпекових союзів⁵⁵.

Критичною точкою дестабілізації став саміт НАТО в Бухаресті у квітні 2008 року. Брак єдності всередині Альянсу, де США підтримували надання Плану дій щодо членства (ПДЧ) Україні та Грузії, а Франція та Німеччина виступали проти, призвів до ухвалення компромісної, але небезпечної декларації. Обіцянка, що «ці країни стануть членами НАТО», за відсутності

⁵³ За сто метрів від війни: російсько-український конфлікт на острові Тузла. *Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим*. 29.09.2024. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/za-sto-metriv-vid-viyny-rosiysko-ukrainskyy-konflikt-na-ostrovi-tuzla/> (дата звернення: 12.03.2026).

⁵⁴ Putin Power Profile. *Council on Foreign Relations*. 11.04.2018. URL: <https://www.cfr.org/event/putin-power-profile> (дата звернення: 21.05.2026).

⁵⁵ Лашенко О. Мюнхенська промова Путіна – початок краху Росії?. *Радіо Свобода. Політика*. 10.02.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/myunhenska-promova-putina/31095096.html> (дата звернення: 12.03.2026).

конкретних механізмів та гарантій створила вакуум безпеки⁵⁶. Для Кремля це стало сигналом про внутрішню вразливість Заходу та «вікном можливостей» для проведення силових акцій з метою блокування євроатлантичної інтеграції пострадянських країн, першою з яких стала Грузія.

3.2. Початок кризи та реакція на неї світу

Першою відкритою спробою деконструкції Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин стала п'ятиденна війна Росії проти Грузії у серпні 2008 року. Основним геополітичним тригером конфлікту було прагнення тодішнього грузинського уряду до інтеграції в НАТО, що прямо суперечило стратегії РФ щодо збереження пострадянського простору у сфері своїх виняткових інтересів. Ескалації передувала серія провокацій: масштабні військові навчання «Кавказ-2008» біля грузинських кордонів та систематичні порушення повітряного простору Грузії російською авіацією.

Активна фаза бойових дій розпочалася 8 серпня. Примітно, що першим із офіційною заявою виступив прем'єр-міністр Владімір Путін, а не президент Дмитрій Медведєв, що підкреслювало реальну ієрархію прийняття рішень у Кремлі. Поки Путін обіцяв «відповідь на агресію», Медведєв позиціював росію як «гаранта безпеки народів Кавказу». Внаслідок заздалегідь спланованої операції російські війська швидко витіснили грузинську армію з околиць Цхінвалі, встановили контроль над Південною Осетією та, вийшовши за її межі, створили пряму загрозу суверенітету всієї Грузії⁵⁷.

Реакція міжнародної спільноти була засуджувальною, проте не консолідованою. Провідні держави ЄС (Франція, Німеччина, Польща) висловили протест проти порушення територіальної цілісності Грузії. Водночас у Раді Безпеки ООН не вдалося досягти консенсусу щодо спільної

⁵⁶ Bucharest Summit Declaration. *NATO*. 03.04.2008. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2008/04/03/bucharest-summit-declaration> (дата звернення: 12.03.2026).

⁵⁷ П'ять днів у серпні 2008 року: хроніка російсько-грузинської війни. *BBC News Україна*. 07.08.2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45102927> (дата звернення: 20.03.2026).

резолуції, хоча більшість делегатів відкинула спроби росії виставити Грузію агресором⁵⁸.

Медійна підтримка війни всередині рф відображала ступінь лояльності преси до Кремля. «Российская газета» та «Комсомольская правда» реанімували радянський конструкт «ворожого Заходу» як співучасника «злочинів режиму Саакашвілі». Натомість «Новая газета» намагалася дистанціюватися від офіційного дискурсу, пропонуючи критичний погляд на події⁵⁹.

Підсумком війни стало офіційне визнання росією незалежності Абхазії та Південної Осетії та розміщення там постійних військових баз. Хоча ці території формально не увійшли до складу рф, вони стали інструментом геополітичного блокування: наявність територіальних конфліктів та окупації фактично закрила Грузії шлях до НАТО. Постійна загроза повторного наступу призвела до внутрішнього політичного розколу Грузії на прозахідні та проросійські табори, що дозволило Кремлю частково відновити свій вплив у країні.

Для України події 2008 року стали тривожним провісником майбутніх викликів. Українське експертне середовище ще тоді усвідомило, що Україна є наступною ціллю російського ревізіонізму. Символічним підтвердженням цього стала пророча обкладинка журналу «Український тиждень» за серпень 2008 року із зображенням чобота окупанта над картою України та заголовком: «Наступною буде Україна». [Додаток 1].

Остаточна трансформація Путіна в ультраавторитарного лідера відбулася під впливом подій на Болотній площі та проспекті Сахарова в Москві наприкінці 2011 – на початку 2012 року. Наймасштабніші протести проти фальсифікацій на виборах та оголошення про повернення Путіна на

⁵⁸ Марковці Т. Діяльність ООН щодо врегулювання війни Росії проти Грузії 2008 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2024. Т. 158, вип. 1. С. 59. (Історія).

⁵⁹ Сороківська-Обіход А. Історія висвітлення російсько-грузинської війни 2008 року російськими друкованими виданнями. *Військово-історичний меридіан*. 2020. С. 28.

третій президентський термін викликали у нього екзистенційну паніку⁶⁰. У багатотисячних натовпах, що заповнили центр Москви, Путін побачив реалізацію свого найгіршого нічного жаху повторення подій «Берліна 1989 року», свідком яких він був особисто, та пряму екзистенційну загрозу раптового й неконтрольованого повалення збудованої ним за десятиліття жорсткої вертикалі влади

Ця раптова й неочікувана для Кремля хвиля суспільного збурення, яка вивела на вулиці за різними оцінками від 50 до 100 тисяч громадян, продемонструвала наявність глибокого розколу між панівним режимом та міським середнім класом. Для лідера, чиє політичне мислення сформувалося в системі координат радянських спецслужб, будь-який низовий, несанкціонований зверху масовий рух апріорі не міг бути проявом щирої волі народу⁶¹.

Реакцією Кремля стало миттєве й безжальне «закручування гайок». Режим перейшов до політики тотального придушення громадянського суспільства: кримінального переслідування лідерів опозиції (зокрема «Болотної справи»), ухвалення репресивного законодавства про «іноземних агентів» та жорсткої цензури в інтернет-просторі. Внутрішній терор став способом мобілізації консервативного електорату навколо фігури диктатора.

Усвідомивши, що старі методи економічного підкупу населення більше не гарантують стабільності, Путін зробив ставку на зовнішньополітичний радикалізм. Саме жорстке придушення внутрішніх протестів 2011-2012 років та ліквідація решток демократичних свобод стали прямою ментальною та інституційною підготовкою Кремля до переходу через червоні лінії міжнародного права – розгортання військової агресії проти України.

⁶⁰ Moscow rallies protest Putin. *POLITICO*. 12.12.2010. URL: <https://www.politico.com/story/2011/12/moscow-rallies-protest-putin-alleged-voter-fraud-070234> (дата звернення: 21.05.2026).

⁶¹ Kolesnikov A. Russian Protest, From Pushkinskaya to Chistoprudny and Back Again. *The Moscow Times*. 10.12.2021. URL: <https://www.themoscowtimes.com/2021/12/10/russian-protest-from-pushkinskaya-to-chistoprudny-and-back-again-a75777> (дата звернення: 21.05.2026).

Після завершення воєнного конфлікту в Грузії у 2008 році наступною стратегічною ціллю російського ревізіонізму стала Україна, а основним вектором удару – Кримський півострів. Геополітичне значення Криму для Кремля підкріплювалося специфічним соціокультурним ландшафтом регіону, який за радянських часів мав статус головного рекреаційного центру. Після падіння «залізної завіси» та відкриття зовнішніх ринків півострів втратив свою популярність, що призвело до зниження фінансових надходжень і маргіналізації значної частини населення, яка продовжувала рефлексувати щодо власної «золотої доби» в межах СРСР⁶².

Статистичні дані підтверджують складність інтеграційних процесів у регіоні: під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року саме в Криму та Севастополі були зафіксовані найнижчі рівні підтримки незалежності України – 42% та 39% відповідно⁶³. За даними Всеукраїнського перепису 2001 року, етнічні росіяни становили 58% населення автономії та 71% мешканців Севастополя⁶⁴. Ця демографічна та ідеологічна база, сформована з осіб, що ностальгували за радянським минулим, стала фундаментом для розгортання російської гібридної стратегії.

Безпосереднім приводом для початку активної фази операції стала інституційна криза в Києві після Революції Гідності та втечі Віктора Януковича. Кремль скористався моментом внутрішньої боротьби в Україні і

⁶² Каразін П. Павло Казарін: Навіщо Росії потрібен Крим. *Крим.Реалії*. 25.10.2020. URL: <https://ua.krymr.com/a/pavlo-kazarin-navischo-rosii-potriben-krym/30906717.html> (дата звернення: 25.03.2026).

⁶³ Відомість про результати Всеукраїнського референдуму. 1 грудня 1991 р. // ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 28. Спр. 144. Арк. 6.

⁶⁴ Всеукраїнський перепис населення 2001. *Державний комітет статистики України*. URL: <https://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/#:~:text=%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%202001%20%7C%20%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8,%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%81%D1%83%D0%BC%D0%BA%D0%B8%20%7C%20%D0%9C%D1%96%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D1%96%20%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F>: (дата звернення: 25.03.2026).

вже 4 лютого 2014 року до Сімферополя прибув лідер російської партії «Родіна» Олексій Журавльов для координації дій із місцевими сепаратистськими силами. Створення «Антифашистського слов'янського фронту» та подальше призначення російського бізнесмена Олексія Чалого «народним мером» Севастополя стали прелюдією до силового сценарію⁶⁵.

Кульмінацією агресії стало введення регулярних російських підрозділів без розпізнавальних знаків, які 27 лютого захопили будівлю Верховної Ради АР Крим⁶⁶. Спершу російське керівництво офіційно заперечувало присутність своїх військ, проте стрімка інсценізація «референдуму» 16 березня призвела до проголошення фіктивної незалежності півострова. Вже 18 березня 2014 року Владімір Путін підписав договір про «прийняття Криму до складу рф»⁶⁷. Цей випадок став міжнародним прецедентом, адже на відміну від Молдови чи Грузії, де росія створювала маріонеткові квазідержави, пряме територіальне поглинання підкреслило наміри Кремля щодо повної ліквідації суб'єктності України.

Дії російської федерації стали не просто порушенням домовленостей, а фактичним проголошенням ери, де право сили важить більше за силу права. Це завдало нищівного удару по системі глобальної безпеки, яку світ вибудовував десятиліттям. Росія продемонструвала світові руйнівну модель поведінки, яка ставить під загрозу саме існування мирного співіснування народів⁶⁸. Відтепер будь-яка держава, що має достатній військовий арсенал,

⁶⁵ Хронологія окупації Криму. *Прокуратура Автономної Республіки Крим та міста Севастополя*. URL: <https://ark.gp.gov.ua/ua/chronology.html> (дата звернення: 26.03.2026).

⁶⁶ Від «Їх там немає» до «Що приховувати?»: як Росія заперечувала, а потім визнала захоплення Криму. *Радіо Свобода. Політика*. 26.02.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/krym-putin-rosijski-vijskovi/29792092.html> (дата звернення: 26.03.2026).

⁶⁷ Путін повідомив Раді Федерації про прохання Криму увійти до Росії. *BBC News Україна*. 18.03.2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140318_putin_speech_crimea_dt (дата звернення: 26.03.2026).

⁶⁸ Задорожній О. Наслідки незаконної анексії Кримського півострова Російською Федерацією. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. вип. 6. С. 264.

може відчутти спокусу диктувати власну волю сусідам, цинічно ігноруючи їхній суверенітет та недоторканність кордонів.

Світова спільнота не визнала легітимності окупації, що було закріплено в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 68/262 «Територіальна цілісність України». Документ підтвердив суверенітет України та закликав держави утримуватися від будь-яких дій, що можуть бути витлумачені як визнання зміни статусу Криму⁶⁹. Однак фактична окупація змусила український дискурс шукати шляхи деокупації через призму історичних аналогій. Серед запропонованих моделей – хорватська (силове повернення після зміцнення держави), кувейтська (формування міжнародної військової коаліції) та синайська (тривалий дипломатичний та економічний тиск). Хоча станом на 2017 рік синайський варіант розглядався як найбільш прийнятний через мінімізацію прямих втрат, його реалізація залишається віддаленою перспективою в умовах тотального ревізйонізму москви⁷⁰.

Анексія Криму остаточно зруйнувала Ялтинсько-Потсдамську систему, Цим кроком росія відкрито продемонструвала: вона більше не почувається зв'язаною жодними обіцянками чи підписами, навіть якщо це Будапештський меморандум, який колись гарантував Україні безпеку. Якщо раніше москва ховалася за підтримкою сепаратистських рухів, то тепер вона перейшла до прямого поглинання територій. Це стало маніфестом радикального неоімперського курсу, де війна перетворилася на єдиний спосіб підтримки життєздатності самого режиму. Водночас міжнародне невизнання анексії та запровадження санкцій проти росії залишаються ключовими інструментами, що роблять ціну окупації для агресора дедалі вищою. Це підтверджує, що регіональна солідарність і послідовна правова позиція є єдиним дієвим

⁶⁹ Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 №68/262. *UN Digital Library*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767883?ln=en> (дата звернення: 26.03.2026).

⁷⁰ Миколаєнко Я. Анексія Криму: історико-правові причини та аналіз мирних засобів вирішення міжнародного конфлікту. *European political and law discourse*. 2017. Т. 4, вип. 4. С. 20.

механізмом стримування в умовах, коли велика держава свідомо обирає шлях руйнації світового порядку заради ілюзорного імперського реваншу.

Відсутність рішучої відповіді світової спільноти на анексію Криму стала каталізатором для розгортання повномасштабної гібридної війни РФ проти України. Згідно з періодизацією української історичної науки, збройна агресія на Сході України пройшла складну еволюцію, розпочавшись із фази дестабілізації у квітні 2014 року. На першому етапі спецслужби РФ реалізували сценарій «керованого хаосу», використовуючи диверсійні групи під виглядом «місцевих сепаратистів». Показовим стало одночасне захоплення 12 квітня стратегічних пунктів у Слов'янську, Краматорську, Артемівську та Лимані⁷¹.

Ключовою фігурою цього періоду став оперативник російських спецслужб Ігор Гіркін, чий бойовий досвід у Придністров'ї, на Балканах та в Чечні був використаний для інституціоналізації терористичних угруповань. Дії його групи мали класичний характер спецоперації: від використання заздалегідь підготовленої уніформи для створення міфу про «народне ополчення» до впровадження позасудових страт через так звані «воєнно-польові трибунали», жертвами яких стали учасники Євромайдану в Слов'янську⁷².

Трагедія рейсу МН17 у липні 2014 року стала точкою неповернення, що вивела регіональний конфлікт у площину глобального злочину. Збиття цивільного літака малайзійських авіаліній ракетою російського ЗРК «Бук» (53-тя зенітна ракетна бригада РФ) призвело до загибелі 298 осіб. Попри спроби

⁷¹ Грицюк В., Горелов В., Скрыбін О. Історична періодизація збройної агресії Російської Федерації проти України (2014-2019). *Війна на Донбасі. 2014- 2018 рр.*, Київ, Україна, 11 квіт. 2019. Київ : Національний військово-історичний музей України. С. 135.

⁷² Кучеренко М. Гіркін Ігор Всеволодович (псевдо – Ігор Іванович Стрелков, «Стрелок»). *Віртуальний музей російської агресії*. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/hirkin-54f3b9632538f6080b9ccdceee2451bb.html#:~:text=%D0%93%D1%96%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD%20%D0%86%D0%B3%D0%BE%D1%80%20%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87&text=%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A4%D0%A1%D0%91%20%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97%2C%201970%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83,%D0%B0%D0%B2%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B0%20Boeing%20777%2017.07.2014>. (дата звернення: 27.03.2026).

російської пропаганди сфальсифікувати докази та покласти провину на ЗСУ, міжнародне розслідування підтвердило пряму відповідальність рф, що остаточно дискредитувало міф про «внутрішній конфлікт»⁷³.

Провал диверсійних методів та успішний контрнаступ української армії влітку 2014 року змусили Кремль перейти до відкритого введення регулярних військ. Іловайська трагедія у серпні 2014 року стала наслідком прямого втручання російських батальйонно-тактичних груп, які оточили українські підрозділи. Подальший розстріл українських військових у «зеленому коридорі» став одним із найтяжчих воєнних злочинів рф, що призвів до загибелі 366 воїнів та змусив Україну піти на підписання перших Мінських домовленостей⁷⁴.

Наступний етап війни характеризувався позиційними боями за стратегічні об'єкти. Оборона Донецького аеропорту, що тривала 242 дні, стала символом незламності українського духу. Героїчний спротив «кіборгів» виснажив елітні підрозділи агресора, а падіння нового терміналу 20 січня 2015 року ознаменувало завершення цієї епічної битви⁷⁵. Майже одночасно розпочалася Дебальцевська операція – одна з наймасштабніших битв сучасності. Контроль над Дебальцевим мав критичне значення для логістики окупантів, і хоча ЗСУ були змушені залишити місто під тиском переважаючих сил рф, активна оборона зірвала плани противника щодо повного розгрому українського угруповання та створення масштабного «котла»⁷⁶.

⁷³ Петровець М. Російський «Бук» вбив 298 пасажирів малайзійського боїнгу. *Віртуальний музей російської агресії*. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/zbyttia-reisu-mh17-a08ceab52dfc8fa1e732eb08a09ba948.html> (дата звернення: 27.03.2026).

⁷⁴ Морі Є. Іловайська трагедія: хронологія подій. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/58872-ilovajska-tragedia-hronologia-podij/> (дата звернення: 27.03.2026).

⁷⁵ Нашивочніков О. Бої за Донецький аеропорт 2014–2015. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%BE%D1%97_%D0%B7%D0%B0_%D0%94%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82_2014%E2%80%932015 (дата звернення: 27.03.2026).

⁷⁶ Андрюшук О. В. Дебальцевська операція 2015. *Додатковий том* / ред. В. Смолій ; Інститут НАН України. інститут історії України. Київ : "Наукова думка", 2021. Т. 1 : А–Я.

Підписання протоколу «Мінськ-2» у лютому 2015 року заклало підвалини крихкого перемир'я. Проте цей документ містив гібридні ризики: рф намагалася трансформувати свій статус з агресора на «посередника», легалізувати підконтрольні їй утворення ДНР/ЛНР та нав'язати Україні деструктивні зобов'язання⁷⁷. Подальші події, зокрема відкрита агресія у Керченській протоці у листопаді 2018 року, підтвердили, що росія не зважає на міжнародні трибунали та продовжує політику збройних провокацій.

Геополітично війну росії проти України необхідно розглядати як жорстоку боротьбу за життєвий простір, де москва намагається фізично заблокувати будь-яке розширення західних систем безпеки. Проте чи не найважливішим є екзистенційний вимір: ця агресія спрямована не лише на захоплення територій, а й на повне нівелювання української ідентичності. Це війна проти самої можливості існування України як самостійного суб'єкта, що має власну пам'ять, голос та право на майбутнє⁷⁸.

Аналіз подій 2014-2019 років дозволяє стверджувати, що цей період став часом докорінної трансформації українського безпекового сектору та міжнародного правопорядку. По-перше, пряме воєнне втручання регулярних військ рф під Іловайськом та Дебальцевим довело неспроможність гібридних проксі-сил самостійно протистояти Збройним силам України, що змусило Кремль перейти до тактики відкритого силового шантажу. По-друге, дипломатичні зусилля в межах «Мінська-2» виявилися пасткою, де агресор намагався легалізувати свої маріонеткові утворення, проте водночас цей процес надав Україні необхідну паузу для відновлення боєздатності армії.

⁷⁷ Падалка С. МІНСЬКІ УГОДИ 2015, Резолюція Ради Безпеки ООН № S/RES/2202 від 17 лютого 2015. *Додатковий том* / ред. В. Смолій. Київ : "Наукова думка", 2021. Т. 1 : А–Я.

⁷⁸ Троян С. С., Киридон А. М. Російсько-українська війна. *Велика українська енциклопедія*. URL:

https://vue.gov.ua/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0#.D0.A5.D0.B0.D1.80.D0.B0.D0.BA.D1.82.D0.B5.D1.80_.D1.82.D0.B0_.D0.BE.D1.81.D0.BD.D0.BE.D0.B2.D0.BD.D1.96_.D0.BF.D1.80.D0.B8.D1.87.D0.B8.D0.BD.D0.B8_.D0.B2.D1.96.D0.B9.D0.BD.D0.B8 (дата звернення: 27.03.2026).

По-третє, події в Керченській протоці 2018 року та ігнорування росією рішень Міжнародного трибуналу ООН продемонстрували остаточний вихід Москви з правового поля світової спільноти. Зрештою, цей етап війни зафіксував неможливість повернення до довоєнного «статус-кво»: Україна остаточно обрала шлях військово-політичного розриву з РФ, а міжнародна підтримка, закріплена в резолюціях ООН, стала юридичним фундаментом для подальшої боротьби за відновлення територіальної цілісності. Головним здобутком цього періоду стало збереження державності та формування нового покоління українських воїнів, здатних чинити опір чисельно переважаючому ворогу в умовах тотальної гібридної агресії.

Після дестабілізації ситуації в Україні та окупації Криму стратегічний вектор РФ остаточно спрямувався на відновлення геополітичного контролю над державами пострадянського простору, що розглядаються Кремлем як виключна «сфера впливу». Оскільки країни Балтії на той момент вже були глибоко інтегровані в безпекові та економічні структури ЄС і НАТО, що створювало високі ризики прямого конфлікту із Заходом, ключовим об'єктом російської експансії стала Білорусь. Через механізми «Союзної держави», посилення економічної залежності та спільну військову доктрину, Москва розпочала процес поступового поглинання суверенітету республіки, перетворюючи її територію на стратегічний плацдарм для тиску на східний фланг НАТО та Україну.

Процес демократичних реформ, розпочатий Станіславом Шушкевичем, був згорнутий після приходу до влади Олександра Лукашенка у 1994 році. Протягом наступних десятиліть у країні відбулися узурпація влади, придушення опозиції та системна культурно-мовна асиміляція. Довгий час Лукашенку вдавалося зберігати відносну суб'єктність через політику «багатовекторності», балансує між інтересами Кремля та Брюсселя.

Проте інституційне поглинання Білорусі росією розпочалося ще у 2001 році з прийняттям військової доктрини «Союзної держави». Після 2014 року цей документ був адаптований до реалій гібридного протистояння, ставши

фундаментом для спільної оборонної політики⁷⁹. Під час кожних президентських виборів проходили мітинги проти фальсифікації результатів, які жорстоко придушували. Проте переломним моментом стали протести 2020 року: на тлі соціального невдоволення та кризи довіри до влади через епідемію COVID-19 режим Лукашенка опинився на межі краху⁸⁰. Пряма підтримка Путіна та створення військового резерву для придушення протестів остаточно позбавили Мінськ зовнішньополітичної самостійності. Військові навчання «Союзна рішучість – 2022» продемонстрували трансформацію Білорусі на плацдарм для потенційної агресії проти України та країн НАТО (Польщі й Литви)⁸¹.

Паралельно з білоруським вектором, росія послідовно зміцнювала свої позиції на Південному Кавказі, майстерно маніпулюючи застарілими етнополітичними розломами. Фундамент сучасної дестабілізації в регіоні був закладений ще за радянських часів: конфлікт навколо Нагірного Карабаху є прямим наслідком сталінської національної політики «розділяй і володарюй», коли вірменський анклав було штучно включено до складу Азербайджанської РСР. З розпадом СРСР цей територіальний конфлікт перетворився на хронічну зону напруженості, що дозволило москві десятиліттями виступати в ролі «необхідного посередника».

Якщо Грузія після воєнної агресії 2008 року була частково нейтралізована та повернута в орбіту російських безпекових інтересів, то з Вірменією та Азербайджаном Кремль обрав стратегію подвійного впливу. Під час ескалації 2020 року, коли Азербайджан здійснив успішну спробу

⁷⁹ Союзна держава: Путін схвалив військову доктрину РФ і Білорусі. *ТСН*. 20.12.2018.

URL: <https://tsn.ua/svit/soyuzna-derzhava-putin-shvaliv-viyskovu-doktrinu-rf-i-bilorusi-1268757.html> (дата звернення: 29.03.2026).

⁸⁰ Блогерка Мартинова: Білорусь не захоплюватимуть, як Крим. У нас буде латентна анексія, яка мине гладесенько-рівнесенько. *Гордон*. 25.09.2020. URL: <https://gordonua.com/ukr/publications/blogger-martynova-bilorus-ne-budut-zahopljuvati-jak-krim-u-nas-bude-latentna-aneksija-jaka-projde-bez-suchka-i-zadirki-1519921.html> (дата звернення: 29.03.2026).

⁸¹ "Союзна рішучість-2022": до Білорусі почали прибувати підрозділи російської армії. *Українська правда*. 18.01.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/01/18/7320805/> (дата звернення: 29.03.2026).

відновлення контролю над Карабахом, росія свідомо не втрутилася на боці свого формального союзника по ОДКБ: Вірменії, використавши ситуацію для розгортання власного «миротворчого» контингенту.

Введення двох тисяч військовослужбовців та майже 500 одиниць бронетехніки фактично означало розширення російської військової присутності в регіоні без прямої участі у бойових діях⁸². На початку 2022 року ця стратегія була закріплена підписанням декларації про союзницьку взаємодію з Азербайджаном, що разом із наявною військовою залежністю Вірменії замкнуло Південний Кавказ у сфері геополітичного контролю рф⁸³.

У Центральній Азії інструментом домінації стала Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ), заснована на базі Ташкентської угоди 1992 року. Москва засвоїла уроки системних помилок 90-х років і перейшла до політики «м'якої сили» та військових преференцій. Пільгове навчання офіцерів у російських закладах, продаж озброєння за внутрішніми цінами рф та розгортання авіабази в Канті (Киргизстан) створили мережу військової залежності регіону від Москви⁸⁴.

Особливе місце в стратегії реставрації російського впливу посідає Казахстан – держава, яка довгий час вважалася взірцем політичної стабільності та вдалого балансування між великими геополітичними гравцями. Проте внутрішня соціально-політична конструкція країни, закладена першим президентом Нурсултаном Назарбаєвим, на початку 2022 року зіткнулася з глибокою кризою легітимності. Початковим тригером стали протести в західних регіонах через різке зростання цін на скраплений газ, які стрімко переросли в загальнонаціональну хвилю мітингів із радикальними

⁸² Савчук Т. Російські, але не турецькі: що треба знати про миротворців у Нагірному Карабасі. *Radio Свобода*. 11.11.2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosijski-myrotvorci-v-karabasi/30942334.html> (дата звернення: 29.03.2026).

⁸³ Putin, Aliyev to sign declaration on “allied interaction”. *Media Max. Foreign Policy*. 21.02.2022. URL:

<https://mediamax.am/en/news/foreignpolicy/46431#:~:text=President%20of%20Russia%20Vladimir%20Putin,ties%20in%20the%20South%20Caucasus.> (дата звернення: 29.03.2026).

⁸⁴ Paramonov V., Stokov A. The Evolution of Russia’s Central Asia Policy. *Central Asian Series*. 2008. Т. 08/21 : Е. С. 14.

політичними вимогами – від відставки уряду до повного усунення «клану Назарбаєва» від прийняття рішень.

5 січня протести досягли свого максимуму: саме в той день була захоплена низка адміністративних будівель та аеропорт в Алмати. Такий розвиток подій змусив чинного президента Касим-Жомарта Токаєва вдатися до рішучих дій. 6 січня 2022 року російські та білоруські "миротворці", покликані Токаєвим заради допомоги режиму, висадилися в Казахстані. Поки російські десантники «охороняли» стратегічні об'єкти, місцеві силовики отримали розв'язані руки для максимально жорсткої зачистки протестів. Попри всі солодкі промови про «миротворчість» та тимчасовий характер місії, стало очевидно: організація, що на папері мала захищати від зовнішніх ворогів, перетворилася на такий собі «клуб порятунку диктаторів». Операція в січні 2022-го чітко показала, що Кремль використовує ці механізми не для відбиття іноземної загрози, а для консервації лояльних режимів. Будь-який народний протест тепер зручно таврувати «зовнішнім тероризмом», щоб мати формальний привід для введення військ.

Сьогоднішня лінія москви на пострадянському просторі тримається на концепті «сфер привілейованих інтересів». Фактично рф відмовляє сусідам у праві на повноцінний суверенітет, вважаючи їхню незалежність чимось на кшталт тимчасової історичної помилки. Замість партнерства вибудовується жорстка вертикаль: від енергетичного шантажу до повного контролю над безпековим сектором. У цій схемі нескінченні військові навчання та «миротворчість» ОДКБ є лише зручним юридичним прикриттям, щоб тримати свої гарнізони на чужих територіях. Приклад Білорусі та Казахстану в 2020-2022 роках чітко показав: Кремль більше не грає в дипломатію. Тепер це відкрита регіональна гегемонія, де готовність втрутитися у внутрішні справи сусіда заради порятунку лояльного режиму є офіційною нормою.

Після 2014-го росія більше не могла наважуватися на відкриту військову конфронтацію, обравши натомість шлях гібридного поглинання. По-перше, дали взнаки санкції, накладені на російську економіку після Криму – москві

довелося шукати менш дорогі методи домінування. Пряма окупація надто виснажлива фінансово, тоді як «союзницька інтеграція» дозволяє використовувати чужі ресурси для власних цілей. По-друге, ставку зробили на «тиху» анексію оборонної сфери. Створюючи спільні системи ППО та об'єднані угруповання, РФ фактично розчинила самостійність армій ОДКБ у своєму генштабі, не оголошуючи війни. Нарешті, Кремль банально вичікував. Потрібно було виснажити Україну через «Мінськ» і дочекатися розколу всередині Заходу. Тож період до 2021 року не був мирним – це була тривала підготовка до великої війни.

Під час правління Бориса Єльцина російські військові амбіції не виходили за межі пострадянських кордонів, проте в часи Путіна росія стрімко поширює свій вплив по всій земній кулі. Першою ознакою нового політичного вектора стала участь у громадянській війні в Сирії. Втрутившись у конфлікт на боці Башара Асада, Москва вишукувала важелі впливу на світові ціни на нафту через контроль над близькосхідними маршрутами. Також російським компаніям було обіцяно акції за кожен енергетичну територію, яка поверталася під контроль сирійської держави⁸⁵.

Символом цієї експансії стала трагедія Алеппо. Російська авіація буквально перетворила місто на руїни, аби урядові війська могли замкнути кільце оточення. Ціною тисяч життів цивільних Кремль виторгував собі стратегічні бонуси, насамперед базу в Тартусі, яка була відкрита для російських кораблів ще з часів Радянського Союзу⁸⁶. Повернення російського флоту в Середземне море на постійній основі стало російським тріумфом та новою небезпекою як для Європи, так і для Близького Сходу.

Сирійська кампанія стала для Москви чимось набагато більшим, ніж просто випробуванням нових ракет. У вогні громадянської війни

⁸⁵ El Abdi N. Energy and geo-economics: evidence underpinning Russian intervention in Syria. *Journal of Liberty and International Affairs*. 2021. Т. 6, вип. 3. С. 41.

⁸⁶ Конько А. Битва за Алеппо: Росія жорстоко бомбила місто, а Асад Башар атакував людей хімічною зброєю. *24 Канал*. 02.10.2019. URL: https://24tv.ua/bitva_za_aleppo_rosiya_zhorstoko_bombila_misto_a_asad_bashar_atakuvav_lyu_dey_himichnoyu_zbroyeu_n1213770 (дата звернення: 31.03.2026).

викристалізувався новий союз: під російською парасолькою об'єдналися іранські фанатики з КВІР та бойовики «Хезболли». Те, що починалося як ситуативне партнерство на авіабазі Хмеймім, швидко переросло у повноцінну стратегічну вісь. Координація вогню та спільні операції зробили свою справу – колишні попутники стали союзниками по зброї⁸⁷. А січневий візит президента Ірану Ебрагіма Раїсі до Москви у 2022-му лише поставив офіційну печатку на цьому союзі, остаточно зацементувавши фронт боротьби проти «диктату» США та західної ізоляції⁸⁸.

Водночас Москва почала активно «грати на задньому підвір'ї» Вашингтона: у Латинській Америці. Підтримка режиму Мадуро у Венесуелі стала ідеальним інструментом для створення зони напруги в регіоні, який американці зі Сполучених Штатів вважають своєю зоною впливу. За багатомільярдні кредити та військову допомогу Кремль отримав не лише доступ до нафти, а й право демонструвати м'язи, приземляючи свої Ту-160 безпосередньо у Західній півкулі.

За останні десятиліття стратегія РФ пройшла шлях від дрібного реваншизму до спроби повного демонтажу світової архітектури безпеки. Створюючи бази в Середземномор'ї та союзи з Іраном і Китаєм, росія остаточно спалила мости з Європою. Тепер її головна мета полягає в тому, аби створити коаліцію держав, які не визнають домінування Західного світу. Путін прагне очолити антизахідний фронт, де війна є єдиним зрозумілим інструментом торгу.

3.3. Владімір Путін у контексті сучасної світової політики

⁸⁷ Grajewski N. The Evolution of Russian and Iranian Cooperation in Syria. *CSIS*. URL: <https://www.csis.org/analysis/evolution-russian-and-iranian-cooperation-syria> (дата звернення: 31.03.2026).

⁸⁸ Motamedi M. Iran's Raisi says Moscow visit 'turning point' in bilateral ties. *Al Jazeera*. 19.01.2022. URL: [https://www.aljazeera.com/news/2022/1/19/irans-raisi-says-moscow-visit-turning-point-in-relations#:~:text=Iranian%20president%20talks%20of%20the,trade%20through%20maintaining%20close%20dialogue](https://www.aljazeera.com/news/2022/1/19/irans-raisi-says-moscow-visit-turning-point-in-relations#:~:text=Iranian%20president%20talks%20of%20the,trade%20through%20maintaining%20close%20dialogue.). (дата звернення: 31.03.2026).

Постать Володимира Путіна в сучасній політичній історії є продуктом системного пострадянського транзиту, де його сходження до влади стало відображенням запиту на «стабілізацію» після хаосу 1990-х років. Професійний досвід Путіна в структурах КДБ СРСР відіграв визначальну роль у формуванні його управлінського стилю: тривалий час він успішно транслиував західній спільноті образ ліберального технократа, водночас готуючи підґрунтя для відновлення імперського престижу росії силовими методами.

Знаковою точкою цього повороту стала заява 2005 року, в якій Путін схарактеризував розпад СРСР як «найбільшу геополітичну катастрофу століття». Ця теза не лише апелювала до ностальгії мільйонів росіян, а й заклала фундамент для майбутнього ревізіонізму. Процес консолідації влади призвів до того, що вже на початку другого терміну Путіна обсяг повноважень володаря Кремля фактично перевищив рівень повноважень генеральних секретарів пізньорадянського періоду⁸⁹.

Так звана «рокіровка» 2008 року, коли Дмитрій Медведєв обійняв посаду президента, а Путін посаду прем'єр-міністра, стала прикладом імітаційної демократії. Ця модель фіктивного розподілу влади має глибоке коріння в російській політичній традиції: від символічного зречення престолу Іваном Грозним до радянських практик колективного керівництва. Такі маневри дозволяли режиму зберігати формальну легітимність, не змінюючи реального центру прийняття рішень⁹⁰.

Ідеологічне забезпечення та доктринальне обґрунтування путінського реваншистського курсу було розроблено й концептуалізовано низкою інтелектуалів-ультраконсерваторів, серед яких помітну, хоча й специфічну роль відіграв Олександр Дугін. Його радикальна концепція «неоевразійства»

⁸⁹ Путін назвав розпад СРСР 'катастрофою'. *BBC Ukrainian*. 25.04.2005. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/story/2005/04/printable/050425_putin_rus (дата звернення: 16.03.2026).

⁹⁰ Каспрук В. Як довго протримається владний тандем Путін – Медведєв?. *Український тиждень. Світ*. 23.03.2012. URL: <https://tyzhden.ua/iak-dovho-protrymaietsia-vladnyj-tandem-putin-miedviediev/> (дата звернення: 16.03.2026).

базується на геополітичному детермінізмі та ідеї екзистенційного, метафізичного протистояння Росії як самобутньої «цивілізації Суходолу» (Телурократії) проти «атлантистських» морських держав (Таласократії) в особі США та країн НАТО⁹¹. У цій деструктивній системі координат суверенна Україна розглядається не як самостійний суб'єкт міжнародного права чи окрема нація, а як штучний геополітичний клин, що розриває простір «євразійської імперії», і як потенційний плацдарм атлантизму, що робить військову агресію проти неї не просто ймовірною, а ідеологічно неминучою та сакралізованою в межах дугінської логіки.

Водночас, аналізуючи інтелектуальні витоки сучасного російського фашизму (рашизму), дослідники зазначають, що роль Дугіна як безпосереднього «мислителя Путіна» та головного архітектора кремлівської політики в західному дискурсі часто гіперболізується⁹². Попри те, що його праця «Основи геополітики» (1997 р.) тривалий час слугувала неофіційним підручником для російських військових еліт та спецслужб, Дугін функціонував радше як маргінальний радикальний пророк, чиї ідеї щодо поглинання ближнього зарубіжжя та створення осі Москва–Берлін–Токіо тривалий час здавалися надмірними для прагматичного крила Кремля. Його вплив є не стільки прямим (у контексті регулярних особистих консультацій із президентом РФ), скільки атмосферогенним: він створив специфічну понятійну мову, радикальний лексикон та конспірологічну рамку, які російська влада з часом почала утилітарно використовувати для виправдання своєї експансії на пострадянському просторі, коли колишні прагматичні моделі співіснування із Заходом остаточно себе вичерпали.

Натомість, якщо шукати справжнє філософське натхнення російського диктатора, то державний апарат РФ набагато системніше експлуатував

⁹¹ "Рашизм": історія "російського фашизму" від теорій Дугіна до ідеології "Брата-2". *BBC News Україна*. 01.10.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100> (дата звернення: 16.03.2026).

⁹² Laruelle M. In search of Putin's philosopher. *Riddle Russia*. 19.04.2018. URL: <https://ridl.io/in-search-of-putins-philosopher/> (дата звернення: 21.05.2026).

спадщину іншого мислителя – релігійного і білого філософа-емігранта першої половини ХХ століття Івана Ільїна, якого з повним правом можна назвати «улюбленим філософом Путіна»⁹³. На відміну від орієнтованого на Азію неоевразійства Дугіна, ідеологеми Ільїна пропонують концепт «православної фашизоїдної монархії», де ключовими цінностями визначаються духовна єдність народу навколо постаті одноосібного Вождя, месіанська роль Росії та тотальна державна релігійність. Путін неодноразово цитував Ільїна у своїх офіційних зверненнях до Федеральних зборів, а кремлівські ідеологи активно тиражували його тези про те, що Росія ніколи ні на кого не нападала, а лише «захищала свої кордони від вікових посягань світового зла».

Саме з праць Ільїна Кремль запозичив виправдання для ліквідації демократичних інститутів (трактованих як «чужі німецько-романські форми») та обґрунтування «історичних прав» на українські території, де заперечення української самостійності зведено у ранг релігійного обов'язку перед російським державним організмом. Таким чином, симбіоз неоевразійського просторового радикалізму О. Дугіна та неофашистського імперського містицизму І. Ільїна сформувала ту ідеологію, яка дозволила путінському режиму трансформувати внутрішні реваншистські настрої в агресивну зовнішньополітичну доктрину, спрямовану на силове руйнування архітектури європейської безпеки.

Американські дослідники Фіона Гілл та Кліффорд Гедді у праці «Оперативник у Кремлі» виділяють шість ідентичностей Путіна, серед яких провідною є роль «Офіцера розвідки». Саме цей генезис пояснює методи управління режимом в період 2008-2022 років: вербування еліт, системна маніпуляція інформацією та використання тактики стратегічної непередбачуваності⁹⁴.

⁹³ Міщенко М. Улюблений філософ Путіна. *Разумков Центр*. 30.04.2021. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/uliublenyi-filosof-putina> (дата звернення: 21.05.2026).

⁹⁴ Hill F., Gaddy C. Mr. Putin: Operative in the Kremlin. Brookings Institution Press, 2012. 167–169 с.

Переломним моментом для внутрішньої політики стали протести 2011-2012 років. Сприймавши ці події як інспіровану ззовні загрозу, Путін остаточно відмовився від моделі модернізації. За визначенням історика Тімоті Снайдера, відбувся перехід від «політики неминучості» (віри в демократичний прогрес) до «політики вічності»⁹⁵. Ця ідеологема будується на міфі про «вічно невинну націю», що перебуває в облозі ворогів та потребує містичного лідера-рятівника для захисту від «загниваючого Заходу».

Підсумовуючи, можна констатувати, що феномен путінізму став закономірним результатом поєднання радянської інституційної спадщини спецслужб із глибоким суспільним запитом на реванш. Професійний генезис лідера як «офіцера розвідки» визначив методи функціонування всього державного апарату, де вербування, маніпуляція та імітація демократичних процесів замінили реальну політичну конкуренцію. Цей режим не просто ностальгує за минулим, а свідомо конструює ідеологію «політики вічності», де росія постає як невинна жертва обставин, змушена вести вічну боротьбу проти «декадентського Заходу».

Використання концепцій євразійства та заперечення української суб'єктності перетворили зовнішню агресію на інструмент підтримки внутрішньої легітимності. Таким чином, сучасна російська влада остаточно відмовилася від лінійної моделі розвитку на користь циклічного відтворення імперських міфів, що робить конфронтацію зі світовим порядком не випадковим епізодом, а закономірною умовою існування цієї системи.

Висновки до третього розділу

Узагальнюючи політичний та ідеологічний портрет Владіміра Путіна, слід констатувати, що його світогляд базується на глибоко деструктивному, псевдоісторичному баченні ролі Росії та долі поневолених нею народів. Центральним елементом його ментальної матриці є заперечення суб'єктності сусідніх держав, насамперед України. Сприймаючи історію не як науку, а як

⁹⁵ Snyder T. The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. Tim Duggan Books, 2018. 50 с.

інструмент геополітичного реваншу, російський диктатор послідовно конструював міф про «єдиний триєдиний народ», у якому українцям відмовлено в праві на власну культуру, мову та державний суверенітет. Будь-які спроби України інтегруватися до європейського простору інтерпретувалися Кремлем не як вільний вибір нації, а як «продукт західних антиросійських змов».

У межах цієї шовіністичної логіки, сучасна мілітарна експансія Росії, яка планомірно наростала у період з 2008 по 2022 роки, виступає не випадковим явищем, а закономірним та раціональним продовженням путінського світогляду. Бачення «братського народу» у координатах тоталітарного мислення неминуче трансформується у концепцію примусу до єдності через насильство. Для Путіна знищення української ідентичності та повернення територій до складу неоімперського утворення є особистою історичною місією, покликаною виправити «помилки» 1991 року.

Таким чином, послідовна ескалація безпекової кризи, яка розпочалася з відкритої агресії у 2008 році, гібридної війни 2014 року та досягла свого апогею напередодні 24 лютого 2022 року, стала прямою проекцією внутрішніх страхів, імперських комплексів та ідеологічних догм лідера, який перетворив історичні фальсифікації на доктрину масштабної та кривавої європейської війни.

Підсумовуючи аналіз трансформації політичного курсу російської федерації за період 2008-2022 рр., варто констатувати, що підвалини сучасної ревізійної стратегії Кремля були закладені ще в 1990-х роках. Попри декларований демократичний вектор, росія часів Бориса Єльцина продовжувала впроваджувати політику обмеженого суверенітету щодо сусідів, що проявилось у підтримці сепаратистських рухів у Молдові (Придністров'я) та Грузії (Абхазія), а також у жорсткому відстоюванні стратегічного контролю над базами Чорноморського флоту в Криму.

Прихід до влади вихідців із радянських спецслужб на межі століть ознаменував остаточну відмову від політичної спадщини 1990-х років, яка в

масовій свідомості дезорієнтованого російського соціуму штучно асоціювалася виключно з економічним занепадом та втратою статусу наддержави. Визначивши руйнацію радянської геополітичної системи як трагедію, новий режим змістив акценти з внутрішньої модернізації на агресивне відновлення «державної величі», що отримало широку легітимізацію з боку суспільства, рецесивного від економічної нестабільності.

Початковий етап правління Владіміра Путіна характеризувався тактичною гнучкістю: імітуючи прихильність до ліберальних цінностей перед західними партнерами, режим системно консолідував ресурси всередині країни. Важливою віхою цього процесу стала справа компанії ЮКОС у 2003-2006 роках, яка ознаменувала перехід енергетичного сектору під контроль держави та формування фінансового базису для майбутньої мілітаризації. Укріплення «вертикалі влади» супроводжувалося витісненням реальної опозиції та встановленням контролю над медіапростором, що дозволило Кремлю безперешкодно реалізувати сценарій владної рокировки 2008 року.

Саме в цей період росія перейшла до активної фази силового перегляду кордонів. Друга чеченська війна, що завершилася ліквідацією Республіки Ічкерія, стала для режиму внутрішнім легітимізатором насильства, а збройна агресія проти Грузії у серпні 2008 року продемонструвала готовність Москви до відкритого порушення міжнародного права. П'ятиденна війна, окупація територій Осетії та Абхазії, а також відсутність солідарної відсічі з боку світового співтовариства переконали російське керівництво у безкарності силового методу вирішення територіальних суперечок.

Подальша еволюція російської зовнішньої політики логічно призвела до спроб підпорядкування України, що стало ключовим елементом неоімперського проєкту. Анексія Криму та розв'язання збройного конфлікту на Донбасі у 2014 році призвели до глибокої кризи у відносинах із Заходом, проте накопичені фінансові резерви та переорієнтація пропаганди на образ «фортеці в облозі» дозволили режиму уникнути внутрішнього краху.

Більше того, агресія проти України стала ключовим інструментом "цементування" російського суспільства навколо ідеологічного протистояння зовнішнім загрозам. Через тотальний контроль над інформаційним простором Кремль успішно реконструював сприйняття дійсності, де напад на суверенну державу інтерпретується як акт "превентивної самооборони" проти експансії колективного Заходу. Це штучне моделювання екзистенційної загрози дозволило владі повністю придушити внутрішній протестний потенціал (еволюція якого була остаточно заблокована після подій на Болотній площі 2011-2012 років), тавруючи будь-яку незгоду як державну зраду. У такий спосіб зовнішньополітичні авантюри стали ключовим механізмом внутрішньої мобілізації; було сформовано деформоване суспільство, де лояльність до лідера виступає єдиним маркером патріотизму та збереження держави перед обличчям вигаданої зовнішньої агресії.

Окрім прямого військового втручання, росія розширила свій вплив на весь пострадянський простір, використовуючи механізми ОДКБ та економічну залежність сусідів, про що свідчить розгортання військових контингентів у Білорусі та Казахстані. Вихід рф на глобальну арену через участь у громадянській війні в Сирії, зміцнення альянсу з Іраном та підтримку антизахідних режимів у Латинській Америці свідчить про остаточної трансформацію росії з регіонального гравця на агресивного дестабілізатора світового порядку.

Таким чином, до 2022 року путінська росія вибудувала модель зовнішньої експансії, спрямовану на закріплення панування в межах колишнього радянського впливу та формування альтернативного полюсу сили, де суверенітет інших держав приноситься в жертву інтересам Кремля.

РОЗДІЛ 4. НАЦИСТСЬКА НІМЕЧЧИНА ТА СУЧАСНА РОСІЯ: ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

4.1. Внутрішня політика: гітлерівська Німеччина та путінська Росія

Порівняльний аналіз європейських безпекових криз 1933-1939 та 2008-2022 років виявляє глибинні ідеологічні та психологічні закономірності в трансформації політичної свідомості еліт та механізмів управління державними інтересами. Провідним чинником дестабілізації в обох випадках виступає деструкція раціонального сприйняття історичного прогресу. На зміну «політиці неминучості», а саме на вірі в те, що демократичний розвиток є єдино можливим і лінійним шляхом у майбутнє, – приходить «політика вічності». У цій парадигмі час перестає бути вектором розвитку і перетворюється на циклічне відтворення міфологізованих загроз та минулих перемог⁹⁶.

Генеza такої трансформації значною мірою зумовлена персональним чинником: психологічними профілями лідерів, чії особисті патології стали тригерами системних катастроф. При розгляді психологічного портеру двох диктаторів виявляються спільні патерни формування нарцисичних особистостей Адольфа Гітлера та Владіміра Путіна на основі глибоких сімейних травм, зокрема специфічних стосунків із батьками, що характеризувалися насильством.

Гітлер зростав в умовах постійних знущань з боку батька, що сформувало стан «хронічної нарцисичної люті»; подібні тези застосовні і до Путіна, який публічно описував досвід фізичних покарань у ранньому віці. Крім того, обидва лідери мали статус «дитини-замісника» (Гітлер народився після смерті трьох дітей матері, а Путін виховувався як заміна двом померлим братам), що заклало фундамент для «комплексу Бога», патологічної

⁹⁶ Snyder T. The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. Tim Duggan Books, 2018. 72 с

невпевненості та гіпертрофованої потреби в домінуванні та контролі, що згодом визначило їхній політичний стиль⁹⁷.

Ця персональна потреба в домінуванні знайшла відображення в ідентичних механізмах використання воєнних криз для демонтажу демократичних інститутів. Фундаментальною точкою відліку для стабілізації режиму Владіміра Путіна став прихід до влади на хвилі радикального античеченського націоналізму та розгортання Другої чеченської війни. Ця кампанія була критично важливою на етапі, коли реальний авторитет Путіна був мінімальним, а росія сприймалася як держава на межі розпаду⁹⁸. За твердженням Девіда Саттера, провокації 1999 року дозволили створити образ «національного рятівника», встановити «силову вертикаль» та замінити правові механізми неформальними зв'язками спецслужб⁹⁹.

Стратегія внутрішньої легітимізації через військовий успіх має пряму структурну паралель із ремілітаризацією Рейнської області 1936 року. Хоча цей крок часто трактують як дипломатичний, його головне значення полягало в остаточному закріпленні влади А. Гітлера всередині країни¹⁰⁰. Вхід військ у Рейнланд став для німецького суспільства символом «національного відродження», що дозволило нацистському режиму нівелювати внутрішнє невдоволення економічними труднощами¹⁰¹. Саме після цього успіху Гітлер зміг остаточно підпорядкувати собі армію та державні структури, перетворивши їх на інструменти особистої волі.

⁹⁷ Çifci Y. Child, family, and narcissistic political leadership: a comparison of Hitler, Putin, and Trump. *Frontiers in Psychology*. 21.05.2025. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2025.1579958/full> (дата звернення: 13.04.2026).

⁹⁸ Two-Faced Chechnya Policy. *Anne Applebaum*. 30.06.2004. URL: <https://www.anneapplebaum.com/2004/06/30/two-faced-chechnya-policy/> (дата звернення: 10.04.2026).

⁹⁹ Саттер Д. Вибухи в житлових будинках, 1999 рік. *Книга Менше знаєш, краще стши. Шлях Росії до терору та диктатури за Єльцина та Путіна* / Д. Саттер. Дух і літера, 2016. С. 22.

¹⁰⁰ Shirer W. L. *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*. New York : Simon and Schuster, 1960. 299 с.

¹⁰¹ Ullrich V. *Eviscerating Versailles. Hitler: Ascent 1889–1939*. New-York : Alfred A. Knopf, 2016. С. 355–356.

В обох історичних епізодах диктатори вдалися до інструментарію військової сили на периферії як до засобу радикального переформатування суспільного договору. Ця стратегія базувалася на пропозиції «безпеки в обмін на лояльність», де громадянське суспільство фактично відмовлялося від базових демократичних свобод та правових гарантій в обмін на ілюзорне відчуття національної величі та стабільності. Такий перехід супроводжувався форсованою дераціоналізацією суспільної свідомості, де успіхи на фронті ставали єдиним джерелом легітимності правлячого режиму.

Важливим елементом цієї консолідації стало створення штучного «інформаційного вакууму» та монополізація права на інтерпретацію подій. Нацистський режим після ремілітаризації Рейнської області у 1936 році остаточно перейшов до моделі тотального контролю над нацією. Міністерство народної освіти та пропаганди перетворило безпекові успіхи на релігійний культ, де будь-яка опозиція таврувалася як державна зрада. Репресивний апарат (Гестапо) виправдовував своє розширення необхідністю захисту «здобутків режиму» від внутрішніх ворогів, що дозволило завершити формування монолітної тоталітарної структури.

Аналогічну логіку продемонстрував путінський режим, використавши Другу чеченську війну не лише як воєнну операцію, а й як фундамент для побудови «вертикалі влади». Конфлікт став зручним прецедентом для встановлення жорсткого контролю над медіаресурсами, передусім телебаченням (НТВ), що дозволило Кремлю сконструювати безальтернативний порядок денний. В обох випадках «маленька переможна війна» на периферії стала каталізатором знищення політичного плюралізму: в Німеччині 1930-х це призвело до заборони партій та профспілок, у росії 2000-х до вихолощення інституту виборів та встановлення цензури.

Узагальнюючи, можна констатувати, що кризи 1933-1939 та 2008-2022 років є проявами ідентичного алгоритму ревізійністського циклу. Типологічна подібність між Другою чеченською війною та ремілітаризацією Рейнської області підтверджує, що авторитарні режими потребували інструментарію

«маленької переможної війни» для консолідації електорального ресурсу та маргіналізації опозиції. Без цих початкових актів експансії диктатори не змогли б завершити будівництво монолітних владних вертикалей, які згодом стали джерелом глобальної загрози для європейської безпеки.

4.2. Нацистська Німеччина та Російська федерація на міжнародній арені

Порівняльний аналіз зовнішньополітичних стратегій нацистської Німеччини та російської федерації виявляє глибоку структурну ідентичність у методах деструкції міжнародного правопорядку. В обох випадках внутрішня мобілізація навколо сконструйованого «образу ворога» дозволила диктаторським режимам перейти до зовнішньої експансії, використовуючи іредентизм як провідний інструмент легітимізації агресії. Провідні дослідники, зокрема Сергій Плохій, визначають політику РФ як «імперську війну», де російська еліта розглядає себе як продовжувача експансіоністських традицій російської імперії та СРСР¹⁰². У цьому контексті ключовим інструментом дестабілізації стає перехід до «політики вічності», де час сприймається як циклічне повторення міфічних загроз, а зовнішня політика перетворюється на інструмент виробництва криз для внутрішньої легітимізації¹⁰³.

Аналіз інституційної кризи безпеки був би неповним без урахування ширшого глобального контексту, адже економічний детермінізм криз 1930-х та 2000-х років виявляється через глибокі потрясіння, що підривали внутрішню стабільність демократичних режимів. Велика депресія 1929 року фактично зруйнувала ліберальний економічний порядок, підштовхнувши держави до протекціонізму та автаркії, що радикально знизило їхню

¹⁰² Plokhy S. *The Frontline: Essays on Ukraine's Past and Present*. Cambridge : Harvard University Press, 2021. 155 с.

¹⁰³ Mapping the road to unfreedom / F. Laczó та ін. *Eurozine*. 24.07.2018. URL: <https://www.eurozine.com/mapping-road-unfreedom/> (дата звернення: 21.04.2026).

готовність до колективних дій у межах Ліги Націй¹⁰⁴. Саме економічна слабкість стала ключовим прецедентом для політики умиротворення: уряди Великої Британії та Франції використовували аргумент фінансової неспроможності як виправдання неможливості ведення нової масштабної війни.

Аналогічним чином, світова фінансова криза 2008 року та тривала рецесія послабили консолідацію Заходу на початку XXI століття. Соціально-економічна напруженість породила хвилю популізму та євроскептицизму, що суттєво ускладнило формування єдиного санкційного фронту проти РФ після анексії Криму у 2014 році. Як зазначають дослідники проєкту GLOBE, концепція економічної взаємозалежності, яка за ліберальною теорією мала слугувати гарантом миру, була трансформована росією у «зброю» (weaponized interdependence) через механізми енергетичного шантажу¹⁰⁵.

Ця економічна вразливість демократій була посилена глобальними викликами початку 2020-х років. Згідно зі звітами Freedom House, пандемія COVID-19 та економічна невизначеність змістили міжнародний баланс на користь тиранії¹⁰⁶. Авторитарні лідери дедалі частіше використовували надзвичайні заходи для придушення політичної опозиції, що призвело до масштабного відступу демократії у світі.

Крістофер Гармон підкреслює, що як Гітлер, так і Путін обрали стратегію «наступу під виглядом оборони»: нацистський режим апелював до «несправедливості Версаля», тоді як Кремль активно маніпулює темою розширення НАТО для виправдання власного іредентизму. Фундаментальною паралеллю між двома режимами є інструменталізація етнічного фактора для

¹⁰⁴ The Great Depression. *Holocaust Encyclopedia*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-great-depression> (дата звернення: 23.04.2026).

¹⁰⁵ Institutional Transformations of Global Governance – Key Challenges for International Organisations / J. Jordana та ін. *OpenEdition Journals*. URL: <https://journals.openedition.org/irpp/4638> (дата звернення: 23.04.2026).

¹⁰⁶ Freedom House: пандемія сприяла придушенню свободи у світі. *Радіо Свобода*. 03.03.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-freedom-house-pandemija-prydushennya-svobody/31130754.html> (дата звернення: 23.04.2026).

заперечення суверенітету сусідніх держав. Як Гітлер у 1938 році використав тему «судетських німців» для розчленування Чехословаччини, так і Путін використовує концепт «Русского мира» та захисту «російськомовних» для окупації Криму та частин Донбасу¹⁰⁷. Сергій Плохій зазначає, що путінський есей 2021 року «Про історичну єдність росіян та українців» став ідеологічним маніфестом, який заперечує право України на окреме існування, аналогічно до нацистської риторики про «штучні держави»¹⁰⁸. Такий підхід супроводжується активним використанням «lawfare» – правової війни, де росія маніпулює нормами міжнародного права для прикриття агресії, що ідентично методам Третього Рейху щодо легітимізації анексії Австрії.

Центральним інструментом легітимізації агресії в обох періодах виступає інструменталізація історії. Історичний аргумент став визначальним у «Кримській промові» Владіміра Путіна від 18 березня 2014 року та виступах представників рф в ООН, де стверджувалося, що «історична справедливість перемогла», оскільки акт 1954 року був лише «волютаристським рішенням». Дайнюс Жалімас підкреслює, що така риторика виявляє структурну ідентичність з обґрунтуваннями Третього Рейху щодо повернення територій, втрачених Німеччиною за Версальським мирним договором¹⁰⁹. Механізм руйнування системи колективної безпеки також має циклічний характер. Роберт Кейган у праці «Джунглі повертаються» (2018) стверджує, що коли домінуючі демократії втрачають волю до підтримки ліберального порядку, «джунглі» авторитаризму починають поглинати міжнародну систему¹¹⁰.

¹⁰⁷ Harmon C. C. A Disturbing Parallel: Putin's aggression and German actions in the late 1930s. *Institute of World Politics*. 28.01.2022. URL: <https://www.iwp.edu/articles/2022/01/28/a-disturbing-parallel-putins-aggression-and-german-actions-in-the-late-1930s/#:~:text=Posture.,acquired%20by%20force%20by%20Moscow>. (дата звернення: 10.04.2026).

¹⁰⁸ Plokhly S. *The Frontline: Essays on Ukraine's Past and Present*. Cambridge : Harvard University Press, 2021. 105 с.

¹⁰⁹ Жалімас Д. Російське виправдання анексії Криму та нацистська пропаганда: велика схожість та незначні відмінності. *Український часопис конституційного права*. 2017. Т. 2. С. 17–29.

¹¹⁰ Kagan R. *The Jungle Grows Back: America and Our Imperiled World*. New-York : Knopf, 2018. 22 с.

росія послідовно дискредитує інститути ОБСЄ та ООН, використовуючи право вето для блокування мирних ініціатив. Енн Епплбаум зазначає, що використання дезінформації та «спокуси авторитаризму» дозволяє сучасним агресорам розмивати саме поняття об'єктивної істини, ведучи до індивідуальної пасивності населення та вразливості західних суспільств перед маніпуляціями¹¹¹. В умовах ослаблення волі західних демократій до підтримки ліберального порядку, «джунглі» авторитаризму та територіальної експансії починають поглинати міжнародну систему, що робить досвід 1930-х років критично актуальним для розуміння сучасних викликів.

Цю тезу доповнює Майкл Карпентер, наголошуючи на загрозах, які несе російська дезінформація для західних інститутів. Дослідник підкреслює, що хоча російські операції з дестабілізації мають спільні риси з класичними операціями впливу, їхня мета є значно ширшою: вони спрямовані на розпалювання внутрішніх розбіжностей та провокування безладу серед супротивників рф. Одним із ключових методів досягнення цього є поширення розбіжної онлайн-дезінформації та використання посередників для стимулювання радикальної діяльності. Карпентер наводить конкретні приклади прямого впливу таких операцій на геополітичні результати у Європі: зокрема, участь російських агентів під виглядом «українців» у медіакампанії в Нідерландах для дискредитації референдуму 2015 року щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також масоване використання мереж тролів і ботів для підтримки кампанії за вихід Великої Британії з ЄС напередодні референдуму щодо Brexit у 2016 році¹¹².

Український дослідник Тарас Кузьо підкреслює, що агресивність рф є «внутрішньо детермінованою»: режим потребує образу «ворожого Заходу» для збереження внутрішньої легітимності, використовуючи при цьому

¹¹¹ Applebaum A. *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. New-York : Doubleday, 2020. 70 с.

¹¹² Carpenter M. *Countering Russia's Malign Influence Operations*. *Just Security*. 29.05.2019. URL: <https://www.justsecurity.org/64327/countering-russias-malign-influence-operations/> (дата звернення: 21.04.2026).

«тактику салямі» – стратегію поступового захоплення територій та послідовного порушення міжнародних зобов'язань, таких як Договір про дружбу 1997 року. У контексті Криму ця стратегія набула чітких геополітичних обрисів: анексія півострова в 2014 році розглядається не як ізольований акт, а як критичний етап у ширшому плані відновлення російського домінування в Чорноморському регіоні та руйнування постбіполярного статусу-кво¹¹³.

Захоплення Криму мало на меті нейтралізувати євроатлантичні прагнення України, перетворивши півострів на «непотоплюваний авіаносець», що дозволяє рф проєктувати силу на Західні Балкани, Кавказ та Малу Азію. Це безпосередньо перегукується з нацистським ревізіонізмом 1930-х років, де кожне наступне територіальне зазіхання обґрунтовувалося «історичною необхідністю», але фактично служило плацдармом для подальшої експансії. Порушення Договору про дружбу, який гарантував недоторканність українських кордонів, стало інструментом правової деструкції, аналогічним до денонсації Локарнських угод Німеччиною. Таким чином, Крим став центральним елементом російського геополітичного ревізіонізму, де інструменталізація ідеології «Русского мира» поєднувалася з прагматичним прагненням встановити стратегічний контроль над критичними вузлами європейської безпеки.

Підсумовуючи аналіз періоду 1933-1939 рр. та 2008-2021 рр., можна стверджувати, що російська експансія не є випадковим збоєм, а системним ревізіоністським викликом, спрямованим на повний демонтаж чинної архітектури безпеки. Типологічна ідентичність іредентизму, заперечення суб'єктності сусідніх націй та маніпулятивне використання «історичної справедливості» формують цілісну модель деструктивної поведінки, що ріднить сучасну політику рф із нацистським ревізіонізмом.

¹¹³ Racism, Crimea and crimean tatars. *Crisis in Russian Studies? Nationalism (Imperialism), Racism and War* / Т. Kuzio. Bristol, 2020. С. 40.

Геополітичний іредентизм та «тактика салямі», втілені в анексії Криму у 2014 році, постають не лише як акт територіального загарбання, а й як фундаментальний елемент стратегії з нейтралізації євроатлантичних прагнень України та створення плацдарму для проєкції сили в Чорноморському регіоні. Послідовне порушення Договору про дружбу 1997 року та інших міжнародних угод демонструє перехід від правового поля до політики доконаних фактів, що ідентично денонсації Локарнських угод Німеччиною у 1930-х роках.

При цьому агресивність РФ виявляється внутрішньо детермінованою: режим потребує постійної конфронтації з «ворожим Заходом» для збереження внутрішньої легітимності, де зовнішня експансія виступає компенсаторним механізмом внутрішньополітичного застою. Глобальна дестабілізація через дезінформацію, зафіксована під час референдумів у Нідерландах та Великій Британії, свідчить про перехід до стратегії розпалювання розбіжностей всередині самих демократичних суспільств. Використання посередників та онлайн-дезінформації для розмивання об'єктивної істини є сучасним спадкоємцем тієї підривної діяльності, яка у 1930-х роках використовувалася для паралічу волі демократичних держав до спротиву.

Досвід 1930-х років доводить, що ерозія віри в істину, деградація міжнародних інститутів та втрата волі західних демократій до активного захисту ліберального порядку неминуче ведуть до глобальної катастрофи. Стан міжнародної безпеки на початку 2022 року свідчить, що без відновлення дієвості міжнародних інститутів та рішучої протидії ідеології «Русского мира», Європа ризикує повторити трагічний досвід 1939 року: переходом від локальних криз до масштабної війни.

4.3. Міжнародні політичні інститути в умовах викликів 1930-х та 2000-х рр

Міжнародний політичний ландшафт ХХ та ХХІ століть демонструє вражаючу циклічність у процесах деградації систем колективної безпеки. Дослідження інституційного виміру європейських криз 1933-1939 років та

2008-2022 років дозволяє виявити глибокі структурні паралелі у способах, якими міжнародні організації реагують на агресивний ревізіонізм великих держав. Обидва періоди характеризуються переходом від епохи ліберального тріумфалізму та віри в інституційні запобіжники до епохи «полікризи», де правові норми стають заручниками політики сили.

У 1930-х роках центральним об'єктом інституційного аналізу є Ліга Націй – вона стала першою спробою людства створити універсальний механізм підтримання миру на основі колективної безпеки та роззброєння. У період 2008-2022 років спостерігається криза, яка є значно складнішою та багатшаровою, що включає Організацію Об'єднаних Націй (ООН), Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організацію Північноатлантичного договору (НАТО) та Європейський Союз (ЄС). Попри відмінності у технологічному та економічному контекстах, механізми ерозії цих інститутів виявляють схожі вразливості, а саме: параліч волі провідних держав, зловживання процедурними нормами (до таких можна віднести право вето або ж принцип консенсусу) та нездатність забезпечити дієве примусове виконання міжнародних зобов'язань.¹¹⁴

Ліга Націй була заснована 10 січня 1920 року як центральний інституційний елемент Версальсько-Вашингтонської системи, що мала на меті докорінну трансформацію міжнародного середовища: перехід від хаотичної таємної дипломатії та крихкого «балансу сил» до впорядкованого правового регулювання. Проте вже на етапі свого формування організація містила в собі глибокі структурні вади, які виявилися фатальними в умовах ревізіоністських викликів 1930-х років.

Фундаментальна філософія Ліги ґрунтувалася на концепції колективної безпеки, згідно з якою агресія проти будь-якого члена організації кваліфікувалася як злочин проти всієї міжнародної спільноти. Це передбачало безумовний обов'язок держав-членів солідарно об'єднувати зусилля для

¹¹⁴ Schuette L., Dijkstra H. When an International Organization Fails to Legitimate: The Decline of the OSCE. *Global Studies Quarterly*. 2023. Т. 3, вип. 4. С. 7.

відновлення миру. Однак на практиці цей ідеалістичний підхід наштовхнувся на відсутність реальних виконавчих механізмів. Відсутність власних збройних сил та недосконалість процедур прийняття рішень робили Лігу критично залежною від політичної волі провідних держав, насамперед Великої Британії та Франції. У ситуаціях, коли національні інтереси цих країн вступали в суперечність із зобов'язаннями перед Лігою, вони виявлялися неохочими жертвувати власними ресурсами та геополітичною стабільністю заради захисту абстрактних принципів міжнародного права. Таким чином, декларативна єдність часто приховувала глибоку інституційну паралізованість, що фактично легітимізувало безкарність агресорів

1933 рік став символічним Рубіконом, що ознаменував перехід від періоду відносної стабільності до епохи відкритої конфронтації. Прихід Адольфа Гітлера до влади у січні 1933 року призвів до радикальної зміни зовнішньополітичного курсу Німеччини, бо вже у жовтні того ж року нацистський уряд оголосив про вихід країни з Ліги Націй та припинення участі у Всесвітній конференції з роззброєння, сам Гітлер обґрунтовував це рішення «дискримінацією» Німеччини та відмовою інших держав надати Рейху паритет в озброєннях.

Як зазначає Алан Шарп у праці «Ліга Націй: великий експеримент та крах колективної безпеки», вихід Німеччини та Японії у 1933 році став переломним моментом, що остаточно зруйнував претензії Ліги на універсальність та продемонстрував неспроможність організації стримувати амбіції великих держав.¹¹⁵ Японія залишила організацію після офіційного засудження Лігою її агресії в Маньчжурії, що стало першим серйозним ударом по престижу Женеві. Слідом за нею, лише через кілька місяців, Третій Рейх використав як привід для виходу відмову інших держав негайно зрівняти Німеччину в правах на озброєння під час Женевської конференції.

¹¹⁵ Sharp A. The League of Nations: The 'Great Experiment' and the Failure of Collective Security, 1916-1936. *Brewminate*. 30.04.2019. URL: <https://brewminate.com/the-league-of-nations-the-great-experiment-and-the-failure-of-collective-security-1916-1936/> (дата звернення: 24.04.2026).

Зара Стайнер у дослідженні «Квест стабільності: проблеми західноєвропейської безпеки» вказує, що Ліга Націй робила «якраз достатньо, щоб давати хибні надії, але недостатньо, щоб реально захистити мир». Цей інституційний парадокс особливо яскраво проявився під час Абіссінської кризи (1935-1936). Коли Італія вторглася в Ефіопію, Ліга наклала економічні санкції відповідно до Статті 16 Статуту¹¹⁶. Проте Велика Британія та Франція за лаштунками намагалися домовитися з Муссоліні (пакт Хора-Лавалья), боячись підірвати стратегічний баланс у Європі. Це призвело до того, що санкції були половинчастими – нафтове ембарго так і не було запроваджене, а Суецький канал залишився відкритим для італійських військ.¹¹⁷

Початок ХХІ століття в Європі характеризувався функціонуванням розгалуженої системи безпекових інститутів, яка, на перший погляд, мала б унеможливити вирішення силовими методами територіальних суперечок, які були характерні для 1930-х років. Проте період 2008-2022 років переконливо продемонстрував, що сучасні багатосторонні структури залишаються вразливими перед системним ревізіонізмом ядерних держав.

Ключова відмінність від міжвоєнного періоду полягала в тому, що російська федерація, на відміну від Третього Рейху, здебільшого не вдавалася до демонстративного виходу з ключових організацій (за винятком призупинення участі в Договорі про звичайні збройні сили в Європі – ДЗЗСЄ). Натомість Кремль застосовував стратегію інституційної ерозії, намагаючись паралізувати міжнародні механізми зсередини через зловживання процедурними інструментами, правом вето та розмиванням юридичних норм.

Ця криза довіри до багатосторонніх інститутів актуалізувала дискусію щодо реальної дієвості політичних зобов'язань, які мали б гарантувати недоторканність державних кордонів. Для української політичної думки та провідних західних істориків Будапештський меморандум 1994 року став

¹¹⁶ Steiner Z. *The League of Nations and the Quest for Security. The Quest for Stability: Problems of West European Security 1918-1957.* Oxford, 1993. С. 52.

¹¹⁷ *The failure of the League of Nations. The Impact of Hitler British Politics and British Policy 1933-1940* / M. Cowling. Cambridge University Press, 1975. С. 120.

сучасним концептуальним еквівалентом тих гарантій, якими великі держави знехтували під час Мюнхенської конференції 1938 року. За умовами Меморандуму Україна здійснила безпрецедентний в історії крок, добровільно відмовившись від третього за потужністю ядерного арсеналу у світі (що включав 176 міжконтинентальних балістичних ракет та понад 1500 ядерних боєголовок) в обмін на чіткі політичні запевнення. Згідно з текстом документа, російська федерація, США та Велика Британія зобов'язалися поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, а також утримуватися від загрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності країни.¹¹⁸ Проте ігнорування цих зобов'язань під час окупації Криму у 2014 році та подальшої ескалації виявило ту саму системну ваду, що й у 1930-х: неготовність держав-гарантів до рішучих дій у разі порушення домовленостей однією з ядерних потуг, що фактично девальвувало значення міжнародних угод у системі глобального стримування.

Сучасна архітектура безпеки, на відміну від системи 1930-х років, спирається на два засадничі, хоча й функціонально відмінні елементи: універсальний регулятор у формі Організації Об'єднаних Націй та потужний військово-політичний альянс НАТО. Проте їхня взаємодія у період 2008-2021 років виявила нові форми інституційної дисфункції, що перешкоджають ефективній відповіді на ревізійні виклики з боку ядерних держав. Основна суперечність полягає у конфлікті між принципом колективної безпеки та механізмами її реалізації, які закладалися в основу повоєнної системи для запобігання конфліктам великих масштабів.

російська федерація, користуючись статусом постійного члена Ради Безпеки ООН, систематично використовувала право вето для блокування резолюцій за Главою VII Статуту ООН, що мають юридично обов'язковий характер і передбачають застосування примусових заходів – від економічних

¹¹⁸ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. *Верховна Рада України*. 05.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (дата звернення: 24.04.2026).

санкцій до військової інтервенції – для відновлення міжнародного миру та безпеки¹¹⁹. Така практика призвела до виникнення ситуації «процесуальної безкарності», за якої держава-агресор фактично виступає суддею у власній справі, паралізуючи виконавчий орган колективної безпеки. Цей параліч став особливо відчутним після 2014 року, коли архітектура ООН виявилася неспроможною не лише припинити окупацію Криму, а й забезпечити виконання власних основоположних принципів щодо недоторканності кордонів. Така практика призвела до виникнення ситуації «процесуальної безкарності», за якої держава-агресор фактично виступає суддею у власній справі, паралізуючи виконавчий орган колективної безпеки. Цей параліч став особливо відчутним після 2014 року, коли архітектура ООН виявилася неспроможною не лише припинити окупацію Криму, а й забезпечити виконання власних основоположних принципів щодо недоторканності кордонів.

Нездатність Ради Безпеки реалізувати свою пряму місію змусила міжнародне співтовариство шукати альтернативні політико-правові шляхи легітимізації опору агресії через Генеральну Асамблею ООН. Ключовим етапом у цьому процесі стала Резолюція 68/262 «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 року, яка була підтримана 100 державами-членами. Документ прямо констатував юридичну недійсність кримського «референдуму» та закликав усіх суб'єктів міжнародного права утримуватися від будь-яких дій чи зносин, що можуть бути витлумачені як визнання зміни статусу півострова¹²⁰.

У юридичній площині ці кроки апелювали до фундаментального і невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону,

¹¹⁹ United Nations Charter (full text). *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 24.04.2026).

¹²⁰ Territorial Integrity of Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly : UN General Assembly від 01.04.2014, № A/RES/68/262. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2014/98780> (дата звернення: 24.04.2026).

закріпленого Статтею 51 Статуту ООН¹²¹. Дана норма має критичне значення у післявоєнній правовій системі: вона дозволяє державі чинити законний збройний опір нападу до того моменту, поки Рада Безпеки не вживе необхідних заходів для підтримання миру. В умовах системного зловживання правом вето, Стаття 51 перетворюється з тимчасового заходу на єдиний легітимний інструмент тривалого захисту суверенітету, що де-факто перекладає тягар підтримки безпекового порядку з універсальних інститутів на регіональні альянси та національні збройні сили.

Висновки до четвертого розділу

Порівняльний аналіз функціонування міжнародних інститутів у періоди 1930-х та 2000-х років демонструє як типологічну подібність інституційних криз, так і суттєві відмінності в архітектурі безпеки. Ліга Націй, ООН та ОБСЄ створювалися у повоєнні часи як наддержавні структури, покликані замінити право сили силою права через механізми стримування та деескалації. Спільною рисою цих організацій стала відсутність власних збройних контингентів, що відповідало ідеалістичній філософії «колективної безпеки», проте на практиці це зробило їх заручниками політичної волі провідних держав. У ситуаціях прямої агресії диктаторських режимів такі інститути часто виявлялися неспроможними вийти за межі декларативних заяв про занепокоєння.

Цей інституційний вакуум у міжвоєнний період був абсолютним, тоді як після Другої світової війни архітектура безпеки отримала додатковий елемент. Створення військово-політичного альянсу НАТО докорінно змінило розстановку сил. У часи Холодної війни та на початку XXI століття Альянс виступав ключовим чинником стримування СРСР, а згодом і російської федерації, від прямої військової конфронтації з країнами Західної та Центральної Європи. Проте оборонна природа НАТО та територіальна

¹²¹ United Nations Charter (full text). *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 24.04.2026).

обмеженість його гарантій (Стаття 5) зумовили стратегічну прогалину: росія уникає прямих зіткнень із членами Альянсу, спрямовуючи агресію на держави, що не мають цього статусу і, відповідно, не захищені парасолькою колективної оборони.

Реакція міжнародної спільноти на події 2014 року також демонструє еволюцію у порівнянні з політикою «умиротворення» 1930-х. Рішучий осуд анексії Криму, запровадження санкційних пакетів та виключення РФ із провідних форматів (зокрема G8) контрастують із мовчазним потуранням територіальній експансії Гітлера. Однак тут проявляється ключова вада сучасної системи: на відміну від Німеччини чи Японії, які вийшли з Ліги Націй, росія зберігає статус постійного члена Ради Безпеки ООН. Це дозволяє їй використовувати право вето як інструмент «процесуальної безкарності», блокуючи будь-які рішення, що загрожують її ревізіоністським амбіціям.

Отже, міжнародні інститути виявляють свою вразливість саме в моменти глобальних криз. Відсутність незалежних виконавчих механізмів примусу у поєднанні з геополітичними амбіціями авторитарних лідерів створює умови, за яких право сили знову починає домінувати над міжнародним правом, повертаючи світовий порядок до стану некерованої конфронтації.

ВИСНОВКИ

Проведене порівняльне дослідження криз європейської безпеки періодів 1933-1939 та 2008-2022 років дає змогу сформулювати цілісні висновки щодо природи міжнародної нестабільності та механізмів руйнації світового правопорядку. Результати роботи підтверджують висунуту гіпотезу: попри суттєві технологічні та інституційні відмінності між епохами, ключові рушії криз, такі як ревізіоністські амбіції великих держав, системна слабкість механізмів колективного стримування та використання економічних потрясінь для радикалізації суспільств залишаються незмінними факторами дестабілізації.

При цьому сучасні кризи характеризуються значно вищою швидкістю поширення та мультидоменним характером, що поєднує військову силу з гібридними інструментами та енергетичним шантажем. Дослідження засвідчило, що в обох історичних періодах кризи починалися не з прямого воєнного зіткнення великих держав, а з послідовного демонтажу правових норм та перевірки міжнародної спільноти на рішучість.

Гіпотеза про стабільність рушіїв кризи знайшла своє підтвердження у тому, що як нацистська Німеччина, так і сучасна росія базували свою стратегію на запереченні легітимності чинного світоустрою, сприймаючи розпад попередніх імперських утворень як історичну несправедливість.

Доведено, що Ліга Націй у 1930-х та ООН у XXI столітті виявилися однаково паралізованими через відсутність дієвих механізмів примусу агресора до миру, а економічні кризи 1930-х, 2008 та 2020 років виступили каталізаторами радикалізації, дозволивши лідерам запропонувати модель «безпеки в обмін на свободу». Аналіз передвоєнного періоду XX століття виявив, що руйнація європейської безпеки була системним наслідком «миру переможців», який ігнорував довгострокові інтереси стабільності.

Прагнення Лондона та Парижа зберегти мир через територіальні поступки лише підживлювало ілюзію безкарності агресора, а Мюнхенська

угода стала найвищою точкою цього процесу. Окупація Мемельського краю у березні 1939 року засвідчила перехід Третього Рейху до силового диктату, де ультиматуми замінили дипломатію. Використання гібридних операцій, як у Глайвіці, та підписання пакту Молотова – Ріббентропа стали вирішальними чинниками, що дозволили синхронно знищити архітектуру безпеки Центрально-Східної Європи.

Дослідження сучасної кризи безпеки ідентифікувало росію як головне джерело дестабілізації, що використовує методи «керованого хаосу» для відновлення імперського впливу. Виявлено логічний зв'язок між безкарністю за втручання в Грузії 2008 року та початком агресії проти України. Анексія Криму у 2014 році остаточно знищила Ялтинсько-Потсдамську систему, а події на Донбасі засвідчили еволюцію методів рф від диверсійних груп до прямого введення регулярних військ та вчинення воєнних злочинів, як-от збиття рейсу МН17.

Водночас інструменталізація ОДКБ для придушення внутрішніх протестів у Казахстані та втручання у війну в Сирії свідчать про намір Кремля використовувати військову силу як основний інструмент геополітичного торгу. Порівняння режимів Гітлера та путіна виявило глибинні структурні подібності в механізмах утримання влади та реалізації експансії. Обидва режими здійснили перехід від раціонального розвитку до циклічного відтворення історичних міфів, де нація постає як вічна жертва «ворожого оточення».

Встановлено паралель між ремілітаризацією Рейнланду 1936 року та Другою чеченською війною 1999 року як інструментами внутрішньої консолідації через воєнний успіх. Психологічні профілі лідерів визначили методи управління, засновані на маніпуляції та імітації демократичних процесів, де концепції «життєвого простору» та «сфер привілейованих інтересів» стали ідеологічним виправданням заперечення суб'єктності сусідніх держав.

На основі порівняльного аналізу розроблено практичні рекомендації для вдосконалення сучасної європейської політики безпеки. Насамперед необхідно здійснити перехід від політики реактивного реагування до стратегічного стримування, що передбачає відмову від будь-яких форматів «умиротворення» ревізійністських режимів через територіальні чи політичні поступки. Рекомендується впровадити механізм автоматичних санкцій, які б активувалися миттєво у разі порушення територіальної цілісності держав-партнерів, уникаючи тривалих політичних дебатів, які агресор використовує для закріплення на захоплених територіях. Важливим аспектом є реформування Ради Безпеки ООН у напрямку обмеження права вето для держав-агресорів, що дозволить розблокувати міжнародні інструменти примусу до миру.

Окрему увагу в рекомендаціях приділено посиленню стійкості демократичних суспільств до гібридних загроз. Це включає створення спільних європейських центрів протидії дезінформації, які б оперативно виявляли та нейтралізували інформаційні операції, подібні до тих, що застосовувалися перед початком воєнних дій у 1939 та 2022 роках. Також необхідна повна диверсифікація енергетичних ресурсів для усунення можливості використання енергетики як зброї політичного тиску. Зміцнення «східного флангу» НАТО та ЄС має супроводжуватися не лише військовою присутністю, а й поглибленою військово-технічною інтеграцією з Україною, яка наразі є ключовим елементом фактичної оборони Європи.

Головним уроком обох епох є те, що пасивність міжнародних інституцій та політика поступок агресору лише роблять війну неминучою та масштабнішою. Для сучасної Європи це означає необхідність відмови від ілюзій щодо можливості «умиротворення» РФ та перехід до стратегії активного стримування, що базується на відновленні військового потенціалу та консолідації навколо принципів міжнародного права. Лише через усвідомлення історичних паралелей можна вибудувати стійку архітектуру безпеки, здатну протистояти новим формам тоталітарного ревізійнізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрейковець А. Опубліковані оригінали «пакту Молотова – Ріббентропа». У ньому є пункт про захоплення країн Балтії та Польщі. *Бабель*. 01.06.2019. URL: <https://babel.ua/news/31137-opublikovani-originali-paktu-molotova-ribbentropa-u-nomu-ye-punkt-pro-zahoplennya-pribaltiki-ta-polshchi> (дата звернення: 09.04.2026).
2. Андрощук О. В. Дебальцевська операція 2015. *Додатковий том* / ред. В. Смолій ; Інститут НАН України. інститут історії України. Київ : "Наукова думка", 2021. Т. 1 : А–Я.
3. Блогерка Мартинова: Білорусь не захоплюватимуть, як Крим. У нас буде латентна анексія, яка мине гладесенько-рівнесенько. *Гордон*. 25.09.2020. URL: <https://gordonua.com/ukr/publications/bloger-martinova-bilorus-ne-budut-zahopljuvati-jak-krim-u-nas-bude-latentna-aneksija-jaka-projde-bez-suchka-i-zadirki-1519921.html> (дата звернення: 29.03.2026).
4. Від «Їх там немає» до «Що приховувати?»: як Росія заперечувала, а потім визнала захоплення Криму. *Радіо Свобода. Політика*. 26.02.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/krym-putin-rosijski-vijskovi/29792092.html> (дата звернення: 26.03.2026).
ідомість про результати Всеукраїнського референдуму. 1 грудня 1991 р. // ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 28. Спр. 144. Арк. 6.
олчек Д. Дослідник біографії Путіна розповів про таємниці його приходу до влади. *Радіо Свобода. Політика*. 12.02.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/tayemnytsi-volodymyra-putina/29763290.html> (дата звернення: 21.05.2026).
сеукраїнський перепис населення 2001. *Державний комітет*

с

т

а

т

А%D0%B5%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F: (дата звернення: 25.03.2026).

рицюк В., Горелов В., Скрыбін О. Історична періодизація збройної агресії Російської Федерації проти України (2014-2019). *Війна на Донбасі. 2014- 2018 рр.*, Київ, Україна, 11 квіт. 2019. Київ :

Національний військово-історичний музей України. С. 130-145.

онченко С. Українці в громадянській війні в Іспанії 1936-1939 рр..

Науково-теоретичний альманах Грані. 2017. Т. 20. С. 87–92.

алімас Д. Російське виправдання анексії Криму та нацистська пропаганда: велика схожість та незначні відмінності. *Український часопис конституційного права.* 2017. Т. 2. С. 17–29.

адорожній О. Наслідки незаконної анексії Кримського півострова

Російською Федерацією. *Юридичний науковий електронний журнал.*

2014. вип. 6. С. 262-266.

а сто метрів від війни: російсько-український конфлікт на острові

Тузла. *Представництво Президента України в Автономній Республіці*

Крим. 29.09.2024. URL: [https://ppu.gov.ua/press-center/za-sto-metriv-vid-](https://ppu.gov.ua/press-center/za-sto-metriv-vid-viynu-rosiysko-ukrainskyu-konflikt-na-ostrovi-tuzla/)

[viynu-rosiysko-ukrainskyu-konflikt-na-ostrovi-tuzla/](https://ppu.gov.ua/press-center/za-sto-metriv-vid-viynu-rosiysko-ukrainskyu-konflikt-na-ostrovi-tuzla/) (дата звернення:

апелюшний В. Версальський мирний договір. *Енциклопедія Сучасної*

України. URL: <https://esu.com.ua/article-33625> (дата звернення:

аразін П. Павло Казарін: Навіщо Росії потрібен Крим. *Крим.Реалії.*

25.10.2020. URL: [https://ua.krymr.com/a/pavlo-kazarin-navischo-rosii-](https://ua.krymr.com/a/pavlo-kazarin-navischo-rosii-potriben-krym/30906717.html)

[potriben-krym/30906717.html](https://ua.krymr.com/a/pavlo-kazarin-navischo-rosii-potriben-krym/30906717.html) (дата звернення: 25.03.2026).

аспрук В. Як довго протримається владний тандем Путін – Медведєв?.

Український тиждень. Світ. 23.03.2012. URL: [https://tyzhden.ua/iak-](https://tyzhden.ua/iak-dovho-protrymaietsia-vladnyj-tandem-putin-miedviediev/)

[dovho-protrymaietsia-vladnyj-tandem-putin-miedviediev/](https://tyzhden.ua/iak-dovho-protrymaietsia-vladnyj-tandem-putin-miedviediev/) (дата звернення:

онько А. Битва за Алеппо: Росія жорстоко бомбила місто, а Асад Башар

атакував людей хімічною зброєю. *24 Канал*. 02.10.2019. URL:
https://24tv.ua/bitva_za_aleppo_rosiya_zhorstoko_bombila_misto_a_asad_bashar_atakuvav_lyudey_himichnoyu_zbroyeuyu_n1213770 (дата звернення:

рестовська Н. М. Аншлюс. *Велика українська енциклопедія*. URL:
<https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D1%88%D0%BB%D1%8E%D1%81> (дата звернення: 15.05.2026).

18. Кучеренко М. Гіркин Ігор Всеволодович (псевдо – Ігор Іванович Стрелков, «Стрелок»). *Віртуальний музей російської агресії*. URL:
<https://rusaggression.gov.ua/ua/hirkin-54f3b9632538f6080b9ccdccee2451bb.html#:~:text=%D0%93%D1%96%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%BD%20%D0%86%D0%B3%D0%BE%D1%80%20%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87&text=%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%A4%D0%A1%D0%91%20%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97%2C%201970%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83,%D0%B0%D0%B2%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B0%20Boeing%20777%2017.07.2014.> (дата звернення: 27.03.2026).

ащенко О. Мюнхенська промова Путіна – початок краху Росії?. *Радіо Свобода. Політика*. 10.02.2021. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/myunhenska-promova-putina/31095096.html> (дата звернення: 12.03.2026).

арковці Т. Діяльність ООН щодо врегулювання війни Росії проти Грузії 2008 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2024. Т. 158, вип. 1. С. 58-63. (Історія).

еморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. *Верховна Рада України*.

05.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (дата звернення: 24.04.2026).

иколаєнко Я. Анексія Криму: історико-правові причини та аналіз мирних засобів вирішення міжнародного конфлікту. *European political*

іщенко М. Улюблений філософ Путіна. *Разумков Центр*. 30.04.2021.

URL: <https://razumkov.org.ua/statti/uliublenyi-filosof-putina> (дата звернення: 21.05.2026).

орі Є. Іловайська трагедія: хронологія подій. *Суспільне Новини*. URL:

<https://suspilne.media/58872-ilovajska-tragedia-hronologia-podij/> (дата звернення: 27.03.2026).

ацистська територіальна агресія: Аншлюс. *Holocaust Encyclopedia*.

ашивочніков О. Бої за Донецький аеропорт 2014–2015. *Велика*

у

к

рдалка С. МІНСЬКІ УГОДИ 2015, Резолюція Ради Безпеки ООН № 8/RES/2202 від 17 лютого 2015. *Додатковий том* / ред. В. Смолій. Київ і "Наукова думка", 2021. Т. 1 : А–Я.

втровець М. Російський «Бук» вбив 298 пасажирів малайзійського боїнгу. *Віртуальний музей російської агресії*. URL:

<https://rusaggression.gov.ua/ua/zbytta-reisu-mh17-a08ceab52dfc8fa1e732eb08a09ba948.html> (дата звернення: 27.03.2026).

утін назвав розпад СРСР 'катастрофою'. *BBC Ukrainian*. 25.04.2005.

URL:

https://www.bbc.com/ukrainian/news/story/2005/04/printable/050425_putin_nrus (дата звернення: 16.03.2026).

утін повідомив Раді Федерації про прохання Криму увійти до Росії.

BBC News Україна. 18.03.2014. URL:

к

л

о

и

https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140318_putin_speech_crim_ea_dt (дата звернення: 26.03.2026).

'ять днів у серпні 2008 року: хроніка російсько-грузинської війни. *BBC News Україна*. 07.08.2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45102927> (дата звернення: 20.03.2026).

Рашизм": історія "російського фашизму" від теорій Дугіна до ідеології "Брата-2". *BBC News Україна*. 01.10.2022. URL:

<https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100> (дата звернення:

авчук Т. Російські, але не турецькі: що треба знати про миротворців у Нагірному Карабасі. *Радіо Свобода*. 11.11.2020. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/rosijski-myrotvorci-v-karabasi/30942334.html> (дата звернення: 29.03.2026).

аттер Д. Вибухи в житлових будинках, 1999 рік. *Книга Менше знаєш, краще спиш. Шлях Росії до терору та диктатури за Єльцина та Путіна* / Д. Саттер. Дух і літера, 2016. С. 200.

ороківська-Обіход А. Історія висвітлення російсько-грузинської війни 2008 року російськими друкованими виданнями. *Військово-історичний мередіан*. 2020. С. 27-29.

о

Союзна рішучість-2022": до Білорусі почали прибувати підрозділи російської армії. *Українська правда*. 18.01.2022. URL:

<https://www.pravda.com.ua/news/2022/01/18/7320805/> (дата звернення:

а

імоті С. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. ; пер. з англ.: А. Котенко, О. Надтока. Київ: Дух і Літера, 2012. 460 с.

39. Гроян С. С., Киридон А. М. Російсько-українська війна. *Велика українська енциклопедія*. URL:

<https://vue.gov.ua/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE->

в

а

.

%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0#.D0.A5.D0.B0.D1.80.D0.B0.D0.BA.D1.82.D0.B5.D1.80_.D1.82.D0.B0_.D0.BE.D1.81.D0.BD.D0.BE.D0.B2.D0.BD.D1.96_.D0.BF.D1.80.D0.B8.D1.87.D0.B8.D0.BD.D0.B8_.D0.B2.D1.96.D0.B9.D0.BD.D0.B8 (дата звернення: 27.03.2026).

ронологія окупації Криму. *Прокуратура Автономної Республіки Крим та міста Севастополя*. URL: <https://ark.gp.gov.ua/ua/chronology.html> (дата звернення: 26.03.2026).

рмоленко О., Спірін Дата: Є. Через 13 років після війни Грузія змогла довести факт російської агресії в суді. Чому Абхазія та Південна Осетія конфліктували з грузинами та як Росія (майже) unikла покарання. *Бабель. Тексти*. 21.03.2021. URL: <https://babel.ua/texts/61110-cherez-13-rokiv-pislya-viyuni-gruziya-zmogla-dovesti-fakt-rosiyskoji-agresiji-v-sudi-chomu-abhaziya-ta-pivden-na-osetiya-konfliktuvali-z-gruzinami-ta-yak-rosiya-mayzhe-unikla-rokarannya> (дата звернення: 12.03.2026).

. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/adolf-hitler> (дата звернення: 19.05.2026).

's orders. *Harvard Law School Library Nuremberg Trials Project*. URL: <https://nuremberg.law.harvard.edu/documents/1202-affidavit-concerning-the-staging?mode=text&q=trial:imt+type:%22document%22> (дата звернення: 09.04.2026).

Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism. New-York : Doubleday, 2020. 224 с.

aynes N. Hitler's Speeches : у 2 т. London : Oxford University Press, 1942. Т. 1. 1046 с.

с.

. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2024/11/how-the-traumas-of-2004-blinded-putin> (дата звернення: 21.05.2026).

с.

. 03.04.2008. URL: <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2008/04/03/bucharest-summit-declaration> (дата звернення: 12.03.2026).

. URL: <https://www.britannica.com/biography/Adolf-Hitler> (дата звернення: 19.05.2026).

а

г

р.

eight M. Hitler's Occupation of Czechoslovakia. *World History* occupation-of-czechoslovakia/ (дата звернення: 15.05.2026).

т

eURL: <https://www.worldhistory.org/Lebensraum/> (дата звернення:

г

с.

М 1.05.2025. URL:

<https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2025.1579958/full> (дата звернення: 13.04.2026).

С2021. Т. 6, вип. 3. С. 38-51.

est J. Hitler. New York : A Harvest Book, 1974. 864 с.

rançois-Poncet A. The Fateful Years: Memoirs of a French Ambassador in Berlin, 1931-1938 / пер. J. LeClercq. New York : A Reynal & Hitchcock

т

eedom House: пандемія сприяла придушенню свободи у світі. *Радіо*

Свобода. 03.03.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-freedom-house-pandemija-prydushennya-svobody/31130754.html> (дата звернення:

н

г

/с.

URL: <https://www.csis.org/analysis/evolution-russian-and-iranian-cooperation-syria> (дата звернення: 31.03.2026).

с

с

w

armon C. C. A Disturbing Parallel: Putin's aggression and German actions in #:~:text=Posture.,acquired%20by%20force%20by%20Moscow. (дата звернення: 10.04.2026).

ill F., Gaddy C. Mr. Putin: Operative in the Kremlin. Brookings Institution Press, 2012. 544 с.

law.yale.edu/imt/hossbach.asp (дата звернення: 25.02.2026).

. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/german-troops-march-rhineland> (дата звернення: 15.05.2026).

Back: America and Our Imperiled World. New-York : Knopf, 2018. 22 с.

Kershaw I. Hitler 1889-1936: Hubris. London : Penguin, 1998. 845 с.

Kershaw I. Hitler 1936-1945: Nemesis. New York : W.W. Norton, 2000. 318 с.

Kirby P. Vladimir Putin: From Russia's KGB to a long presidency defined europe-15047823 (дата звернення: 21.05.2026).

. 10.12.2021. URL: <https://www.themoscowtimes.com/2021/12/10/russian-protest-from-pushkinskaya-to-chistoprudny-and-back-again-a75777> (дата звернення: 21.05.2026).

aruelle M. In search of Putin's philosopher. *Riddle Russia*. 19.04.2018.

URL: <https://ridl.io/in-search-of-putins-philosopher/> (дата звернення:

. URL:

<https://opil.oup.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e729> (дата звернення: 27.04.2026).

apping the road to unfreedom / F. Laczó та ін. *Eurozine*. 24.07.2018. URL:

<https://www.eurozine.com/mapping-road-unfreedom/> (дата звернення:

cKevitt G. 'He is an introvert – a man of deeds, not words': How Vladimir

<https://www.bbc.com/culture/article/20241220-how-vladimir-putin-rose-to-power-in-russia> (дата звернення: 21.05.2026).

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/mein-kampf> (дата звернення: 19.05.2026).

. 12.12.2010. URL: <https://www.politico.com/story/2011/12/moscow-rallies-protest-putin-alleged-voter-fraud-070234> (дата звернення: 21.05.2026).

o

t

Ministerstvo zahraničních věcí. URL:

<https://mzv.gov.cz/file/198473/MunichAgreement.pdf> (дата звернення:

e

dURL: <https://www.britannica.com/event/Nazism> (дата звернення:

i

Institutional Transformations of Global Governance – Key Challenges for

International Organisations / J. Jordana та ін. *OpenEdition Journals*. URL:

.

c.

lc.

rc.

86. Paramonov V., Stokov A. The Evolution of Russia's Central Asia Policy.

Central Asian Series. 2008. Т. 08/21 : Е. С. 21.

87. Plokhly S. The Frontline: Essays on Ukraine's Past and Present. Cambridge :

Harvard University Press, 2021. 416 с.

с.

R

89. Putin, Aliyev to sign declaration on “allied interaction”. *Media Max*.

Foreign Policy. 21.02.2022. URL:

<https://mediamax.am/en/news/foreignpolicy/46431#:~:text=President%20of%20Russia%20Vladimir%20Putin,ties%20in%20the%20South%20Caucasus>

s. (дата звернення: 29.03.2026).

s

a

y

90. Putin Power Profile. *Council on Foreign Relations*. 11.04.2018. URL:

<https://www.cfr.org/event/putin-power-profile> (дата звернення: 21.05.2026).

с.

/ Т. Kuzio. Bristol, 2020. С. 36–66.

<https://www.britannica.com/biography/Vladimir-Putin> (дата звернення:

resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 №68/262.

(дата звернення: 26.03.2026).

<https://www.britannica.com/place/Rhineland> (дата звернення: 15.05.2026).

Satter D. The Mystery of Russia's 1999 Apartment Bombings Lingers — the

[https://www.hudson.org/national-security-defense/the-mystery-of-russia-s-](https://www.hudson.org/national-security-defense/the-mystery-of-russia-s-1999-apartment-bombings-lingers-the-cia-could-clear-it-up)

1999-apartment-bombings-lingers-the-cia-could-clear-it-up (дата

звернення: 21.05.2026).

. 2023. Т. 3, вип. 4. С. 1–13.

S

Sharp A. The League of Nations: The 'Great Experiment' and the Failure of

eriment-and-the-failure-of-collective-security-1916-1936/ (дата звернення:

t

hirer W. L. The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi

Germany. New York : Simon and Schuster, 1960. 1273 с.

Between Hitler and Stalin. Basic Books, 2010. 408 с.

с.

XOxford, 1993. С. 35–70.

Steiner Z. The Triumph of the Dark: European International History 1933–

—

N/ Council on Foreign Relations, 11.04.2018. URL: <https://www.cfr.org/event/putin-power-profile> (дата звернення: 21.05.2026).

<https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2014/98780> (дата звернення: 24.04.2026).

с.

/ М. Cowling. Cambridge University Press, 1975. С. 97 – 142.

Museum's Holocaust Encyclopedia. URL:

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-great-depression#:~:text=In%20Germany%2C%20depression%20hit%20in,syste ms%2C%20including%20fascism%20and%20communism>. (дата звернення: 05.04.2026).

hansard.parliament.uk/lords/1934-11-15/debates/d0f315ff-77da-47f7-bb79-4dfa2f00162e/TheSaarPlebiscite (дата звернення: 15.05.2026).

<https://www.anneapplebaum.com/2004/06/30/two-faced-chechnya-policy/> (дата звернення: 10.04.2026).

Hitler: Ascent 1889–1939. New-York : Alfred A. Knopf, 2016. С. 1008.

URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення:

[zi-racial-ideology](#) (дата звернення: 19.05.2026).

. URL:

<https://edition.cnn.com/interactive/profiles/putin/frameset.exclude.html> (дата звернення: 21.05.2026).

Weinberg G. *Hitler's foreign policy, 1933-1939 : the road to World War II*.

Weinberg G. *The Foreign Policy of Hitler's Germany, 1933–1939*. Chicago :

. URL:

<https://www.frontiersin.org/journals/sociology/articles/10.3389/fsoc.2024.1327946/full> (дата звернення: 21.05.2026).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Реакція українських журналістів на війну в Грузії. 2008 рік

